KATILIM & TEŞEKKÜR BELGESİ

CERTIFICATE OF PARTICIPATION & APPRECIATION

Dr. Mehmet YILMAZ

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlâhiyât Fakültesi tarafından organize edilen ve **22-23 Ekim 2020** tarihlerinde Çanakkale'de gerçekleştirilen **"İnsanın, İnancın ve Mekânın İnşası-II: Değerler ve Kavramlar--Uluslararası ve Disiplinlerarası 'Ruh Sempozyumu' "**nda yapmış olduğunuz çok değerli sunumunuzdan dolayı teşekkür eder, başarılarınızın artarak devamını dileriz.

To the Presentation You Made – at **"the Construction of Human, Creed, and Space-II: Values and Concepts--International & Inter-Disciplinary 'Symposium on Soul' "** organized by the Faculty of Divinity of Çanakkale Onsekiz Mart University & held in **October 22-23, 2020** in the city of Çanakkale, We Sincerely Thank and Wish You Increased and Continued Successes...

Prof. Dr. Sevket YAVUZ

Sempozyum Yürütme Kurulu Başkanı
İlahiyat Fakultesi, ÇOMÜ
Head of the Symposium Executive Board
Faculty of Divinity, ÇOMÜ

Prof. Dr. Sedat MURAT

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Rektörü
Rector of Canakkale Onsekiz Mart University

İnsanın, İnancın ve Mekânın İnşası-II: Değerler ve Kavramlar
Uluslararası ve Disiplinlerarası Ruh Sempozyumu
Çanakkale, 22-23 Ekim 2020

BİLDİRİLER & ÖZETLER KİTABI

The Construction of Human, Creed and Space-II: Values and Concepts
International and Inter-Disciplinary Symposium on Soul
Çanakkale, 22-23th October 2020

PROCEEDINGS & ABSTRACTS

Editörler
Osman Murat DENİZ
Şevket YAVUZ

Düzenleyen
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Onursal Başkan/Honorary President
Prof. Dr. Sedat MURAT
ÇOMÜ Rektörü

Kongre Başkanı/Congress President
Prof. Dr. Şevket YAVUZ
ÇOMÜ Felsefe ve Din Bilimleri Bölüm Başkanı

Sekretarya/Secretariat
Feyza ÖZCAN - Hikmet ŞAVLUK - Metin ÇİFTÇİ
Rananur FIRAT - Yusuf İzzettin AKTAŞ

Editörler/Editors
Dr. Öğretim Üyesi Osman Murat DENİZ
Prof. Dr. Şevket YAVUZ

Kapak, Dizgi ve Mizanpaj
M. M. Haşim YAVUZ

İnsanın, İnancın ve Mekânın İnşası-II: Değerler ve Kavramlar
Uluslararası ve Disiplinlerarası Ruh Sempozyumu Bildiriler ve Özetler Kitabı

ISBN
978-605-4222-86-5

Sempozyum Web Sayfası
http://ruhsempozyumu.comu.edu.tr/

Sempozyum e-posta Adresi
ruhsempozyumu@comu.edu.tr

ÇOMÜ Yayınları
Ocak 2021

Telefon
0286 218 00 18 / Faks: 0286 218 05 37

Adres
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Çanakkale Şehitleri Yerleşkesi Merkez / Çanakkale

Elektronik Kitap Olarak Yayınlanma Tarihi: Ocak 2021

Bu kitap, yayıncının izni olmadan hiçbir şekilde kısmen veya tamamen çoğaltılamaz. Bu eserde yer alan tebliğ ve konuşmalarda ileri sürülen görüşlerin dil ve bilimsel sorumluluğu sahiplerine aittir. Bildiri tam metin içeriğiyle ilgili bütün sorumluluk yazarına aittir. Bildiri tam metinlerinde yer alan görüş ve düşünceler Ruh Sempozyumu Bilim Kurulunun, Düzenleme Kurulunun veya Editörlerin düşüncelerini yansıtmaz.

İçindekiler

Kurullar ve Katılımcı Listesi 6

Sempozyum Programı 12

Takdim 17

Sempozyum Temaları 19

Bildiri Tam Metinleri 21

Kutsal Ruh'un Arkeolojisi: İnciller'den Pavlus'un Mektuplarına 'Kutsal Ruh'un İnşası | Şevket YAVUZ 23

Ruh Kavramına Yaklaşımlar -İsra Suresi 85. Ayet Bağlamında- | Abdullah İNAN 35

İşârî Tefsirlerde Ruha Dair Yorumlar | Hamit DEMİR 51

İnsanın Ruhu Olup Olmadığına Dair Bir İnceleme | Saadettin MERDİN 65

Mütekaddimîn Dönemi Kelâmında Ruh, Nefs ve Beden İlişkisi Üzerine Bir İnceleme: İmam Mâtürîdî Örneği | Osman Nuri DEMİR 93

Meşşâî Geleneğin Ruh Anlayışının Bireysel ve Toplumsal Gelişim Açısından İncelenmesi: İbn Bâcce Örneği | Bayram TAMTÜRK 119

ماهية الروح في النماذج المعرفية الفيضية؛ الدينية والفلسفية | Abdelkarim BELLIL & Lamia Ben OUICHA 143

الروح في القرآن الكريم دراسة في الألفاظ والمعنى | Mücahit ELHUT 165

Psychology & Soul (Faith in Clinical Psychology Setting) | Arbjola HALIMI 181

Workplace Spirituality and Wellbeing | Besmira LAHI 189

Doğu Türklüğünün İslamlaşmasını Konu Alan Hz. İmamlar Tezkireleri'ndeki "İyi (Temiz, Kutsal) Ruhlara Yönelmek (Dua Etmek)" İfadesinin Düşündürdükleri | Ümit EKER 205

Ebû Zeyd El-Belhî ve Mesâlihu'l-Ebdân ve'l-Enfüs Adlı Eseri | Selahattin AKTİ 219

Psikolojik İyi Oluş ve Din Eğitimi | Metin ÇİFTÇİ 227

İmam Gazâlî'ye Göre Ruh Beden İlişkisi ve İbadetlerin Ruh Üzerindeki Etkisi | Mustafa BORAN 239

Kabirde Ruh-Beden İlişkisinin Mahiyeti Üzerine: Nuh B. Mustafa El-Hanefî'nin Risâle Beyânı İ'âdeti'r-Rûh Fi'l-Kabr'ı | Orkhan MUSAKHANOV 259

İçindekiler

Nuh B. Mustafa El-Hanefî'nin Risâle-i Hakikatü'n-Nevm Ve'r-Rü'yâ'sı Bağlamında Ruh ve Rüya İlişkisi | Enes TAŞ **275**

Câhiliye Dönemi Arap Şiirinde Ruh Algısı | Mehmet YILMAZ **289**

İsrâ ve Mi'râc Hadisesinde Ruh Temalı İhtilaf Meseleleri | Omar KALHUSSEIN (Ömer ELBEYLİ) **311**

Ruhun Mahiyeti Bağlamında Emir ve Alem-i Emir Kavramları Üzerine Bir İnceleme | Abdulmelik YANGIN **319**

Grup Temelli Akılcı-Duygusal Davranış Terapisinin Kadınların Mutluluğu, Evlilik Memnuniyeti ve Ruh Sağlığı Üzerindeki Etkisi | Ayda KARGAR & Hadi Akberi NEJHAD & Fariba Nesir NEJHAD **333**

Sosyal Medyanın Ruh Sağlığı Üzerinde Etkileri | Halime Zeynep YAŞAR **349**

Richard Swinburne'un Töz Düalizmi Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme | Necmettin TAN **359**

Çağdaş Zihin Felsefesinde Materyalizmin Ruha Bakışı: Paul Churchland'ın Zihin Görüşü Üzerine Bir Değerlendirme | Emine GÖREN BAYAM **371**

Hz. Peygamber Döneminde Ruh Bilgisi | Fatih OĞUZAY **391**

Ruh Sağlığı ile Din İlişkisine Dair Bir Meta-Analiz | Fatma Betül ÖZER & Kenan SEVİNÇ **405**

Klasik Sonrası İslâm Düşüncesinde İnsanın Hakikatine İlişkin Önemli Bir Sorun: Soyut Nefis Tikelleri Bilebilir Mi? | Ziya ERDİNÇ **427**

Sevabını Ölünün Ruhuna Bağışlamak Niyetiyle Kur'ân Okumanın Câiz Olmadığına Delil Olarak Zikredilen Bazı Âyetlerin Değerlendirilmesi | Mehmet KARA **447**

Psikolojik Gerilim Bağlamında Ruh-Nefs İlişkisi: Semantik Bir İnceleme | Mustafa Erhan GÖZDEN **463**

Türkiye'de Spiritüel Akımlar ve Bu Akımlara Mensup Bireylerin Genel Özellikleri | Sevdenur VARLIK & Kenan SEVİNÇ **491**

Zihnin Bedeni, Bedenin Zihni: Spinozacı Paralelizmin Ontolojisi | Enes DAĞ **507**

Spiritüalizm / İspritizma Görüşüne Göre Ruh Tasavvuru ve Varlıksal Yansımaları | Mehmet Hayri Cumhur KESTEL **525**

Tanzimat Dönemi Osmanlı Ahlâk Düşüncesinde Ruh Kavramı: Abdurrahman Şeref Örneği | Yusuf İzzettin AKTAŞ **547**

Avustralya Aborijin Dininin İnşasında Yaratıcı Ruhların Rolü: Düş Zamanının Kahramanları | Ümit TABAR **557**

İçindekiler

Kapitalizmin Ruhuna Teolojik Bir Eleştiri: Göksel Dinler Ekseninde Bir Bakış| Aslan Savaş DEMİRCAN **571**

Post-modern "Zeitgeist" – Bireysel Algıdaki İlahi Kavramların Post-Modern Dünyadaki İronik Dönüşümü / Metamorfozu | Onur GÜL **589**

القصيدة العينية عند الشيخ الرئيس ابن سينا: دراسة فى التلقى النقدى العربى المعاصر **|** Ayman Ibraheem TALEB **609**

الفرق بين الروح و النفس و علاقتها بالجسد في القرآن الكريم | Youcef SAMAH **631**

Bildiri Özetleri **643**

Fotoğraflar **731**

Linkler **741**

Kurullar ve Katılımcı Listesi

SEMPOZYUM ONURSAL BAŞKANI /SYMPOSIUM HONARARY CHAIRMAN
Prof. Dr. Sedat MURAT - ÇOMÜ Rektörü

SEMPOZYUM BAŞKANI
Prof. Dr. Şevket YAVUZ - ÇOMÜ Felsefe ve Din Bilimleri Bölüm Başkanı

DÜZENLEME KURULU/REGULATORY BOARD
Şevket YAVUZ (ÇOMÜ İlahiyat Fakültesi)
Kenan SEVİNÇ (ÇOMÜ İlahiyat Fakültesi)
Ümit EKER (ÇOMÜ İlahiyat Fakültesi)
Abdullah ÖZKAN (ÇOMÜ İlahiyat Fakültesi)
Fatih OĞUZAY (ÇOMÜ İlahiyat Fakültesi)
Hülya ÇETİN (ÇOMÜ İlahiyat Fakültesi)
Mehmet YILMAZ (ÇOMÜ İlahiyat Fakültesi)
Selahattin AKTİ (ÇOMÜ İlahiyat Fakültesi)
Osman Murat DENİZ (ÇOMÜ İlahiyat Fakültesi)

SEKRETERYA/SECRETERIAT
Feyza ÖZCAN (ÇOMÜ İlahiyat Fakültesi)
Hikmet ŞAVLUK (ÇOMÜ İlahiyat Fakültesi)
Metin ÇİFTÇİ (ÇOMÜ İlahiyat Fakültesi)
Rananur FIRAT (ÇOMÜ İlahiyat Fakültesi)
Yusuf İzzettin AKTAŞ (ÇOMÜ İlahiyat Fakültesi)

BİLİM KURULU/SCIENCE BOARD
Abdiraşit Babataev (Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi)
Abdullah Akın (ÇOMÜ)
Abdullah Alperen (ÇOMÜ)
Abdullah Demir (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Abdullah Kartal (Harran Üniversitesi)
Abdullah Özkan (ÇOMÜ)
Abdurrahman Güzel (Başkent Üniversitesi, Ankara)
Abdülkadir Tanış (Hitit Üniversitesi)
Ahmet Bayındır (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)
Ahmed Adawy (ÇOMÜ)
Ali Abdülkadiroğlu (ÇOMÜ)
Ali Erbaş (Diyanet İşleri Başkanı)
Ali Köse (Marmara Üniversitesi)
Ali Sönmez (ÇOMÜ)
Ali Yıldırım (Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
Abdüllatif Tüzer (Muş Alparslan Üniversitesi)
Ahmet Esenkaya (ÇOMÜ)
Ahmed Kyeyune (Islamic University, Uganda)
Arif Olgun Közleme (ÇOMÜ)
Aydın Işık (İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi)
Aydın Topaloğlu (İstanbul Üniversitesi)

Kurullar ve Katılımcı Listesi

Ayşe Sıdıka Oktay (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Bayram Dalkılıç (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Bilal Taşkın (ÇOMÜ)
Burhanettin Tatar (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Cafer Sadık Yaran (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Celal Türer (Ankara Üniversitesi)
Cenan Kuvancı (Erciyes Üniversitesi)
Cengiz Şişman (University of Houston-CL, USA)
Cosmin Tudor Ciocan (Ovidius University of Constanta, Romania)
Engin Erdem (Ankara Üniversitesi)
Erdal Baykan (Mersin Üniversitesi)
Ergin Ögcem (Dumlupınar Üniversitesi)
Erol Çetin (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Eyüp Aktürk (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Eyüp Şahin (Ankara Üniversitesi)
Fatih Oğuzay (ÇOMÜ)
Fatih Özkan (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Fatih Topaloğlu (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Farrukhjon Kamalov (Tajic State University of Commerce, Tajikistan)
Ferhat Akdemir (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Ferhat Yöney (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Ferihan Özmen (ÇOMÜ)
Ferit Uslu (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Habib Şener (Kafkas Üniversitesi)
Hakan Hemşinli (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Hakkı Karaşahin (İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi)
Hamit Arbaş (ÇOMÜ)
Hanifi Özcan (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Hasan Aydın (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Hasan Atsız (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Hasan Özalp (Cumhuriyet Üniversitesi)
Hasan Peker (Adıyaman Üniversitesi)
Haydar Dölek (Fırat Üniversitesi)
Hayrettin Parlakyıldız (Cyprus Science University)
Hülya Çetin (ÇOMÜ)
Hüsamettin Yıldırım (Fırat Üniversitesi)
Hüsnü Aydeniz (Atatürk Üniversitesi)
İbrahim Özdemir (Üsküdar Üniversitesi)
İsmail Çetin (Uludağ Üniversitesi)
İsmail Şimşek (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Khairullah AlShammari (ÇOMÜ)
Kenan Sevinç (ÇOMÜ)
Latif Tokat (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Mansur Koçinkağ (ÇOMÜ)
Mahfuz Geylani (ÇOMÜ)
M. Fatih Kesler (ÇOMÜ)

Kurullar ve Katılımcı Listesi

M. Sait Reçber (Ankara Üniversitesi)
Mehmet Ata Az (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Mehmet Demirtaş (Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
Mehmet Türkeri (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Mehmet Ali Yargı (ÇOMÜ)
Mehmet Şükrü Özkan (Şırnak Üniversitesi)
Mehmet Yılmaz (ÇOMÜ)
Metin Yasa (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Mevlüt Albayrak (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Miguel Algranti (University of Buenos Aires, Argentina)
Mirza Tokpunar (ÇOMÜ)
Mohammad Alsheraifeen (Al Al-Bayt University, Jordan)
Muammer İskenderoğlu (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)
Muhammad Ala Uddin (University of Chittagong, Bangladesh)
Muhammed Bedirhan (ÇOMÜ)
Muhsin Akbaş (İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi)
Murat Beyaztaş (ÇOMÜ)
Mustafa Alıcı (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)
Mustafa Boran (ÇOMÜ)
Mustafa Çakmak (Giresun Üniversitesi)
Mustafa İlboğa (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Mustafa Öztürk (Marmara Üniversitesi)
Naim Şahin (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Nasili Vaka'uta (University of Auckland, New Zeland)
Nebi Mehdiyev (Trakya Üniversitesi)
Necmettin Tan (Fırat Üniversitesi)
Nimetullah Akın (ÇOMÜ)
Nur Ahmet Kurban (ÇOMÜ)
Nurettin Arslan (ÇOMÜ)
Nurten Kımter (ÇOMÜ)
Oğuzhan Tan (Ankara Üniversitesi)
Okan Bağcı (Gaziantep Üniversitesi)
Omar Irfan (Marquette University, WI, USA)
Omar Al-Junaidi (ÇOMÜ)
Osman Caner Taslaman (Yıldız Teknik Üniversitesi)
Osman Demir (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Osman Murat Deniz (ÇOMÜ)
Ömer Faruk Erdem (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Ömer Teber (Akdeniz Üniversitesi)
Özcan Akdağ (Erciyes Üniversitesi)
Özcan Taşcı (ÇOMÜ)
Rafız Manafov (Muş Alparslan Üniversitesi)
Rahim Acar (Marmara Üniversitesi)
Ramazan Demir (ÇOMÜ)
Ramazan Ertürk (Erciyes Üniversitesi)
Recep Alpyağıl (İstanbul Üniversitesi)

Kurullar ve Katılımcı Listesi

Recep Kılıç (Ankara Üniversitesi)
Reyhan Körpe (ÇOMÜ)
Rüstem Aslan (ÇOMÜ)
Sait Kar (Ordu Üniversitesi)
Salem Khalaf (ÇOMÜ)
Selahattin Akti (ÇOMÜ)
Sema Özdemir (ÇOMÜ)
Semra Tüfenkci (Artvin Çoruh Üniversitesi)
Sevcan Öztürk (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Sıddık Korkmaz (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Şevket Yavuz (ÇOMÜ)
Tevhit Ayengin (ÇOMÜ)
Tuncay Akgün (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Tuncay İmamoğlu (Atatürk Üniversitesi)
Ümit Eker (ÇOMÜ)
Üzeyir Durmuş (ÇOMÜ)
Volkan Ertit (Aksaray Üniversitesi)
Vahdettin Başcı (Atatürk Üniversitesi)
Vedat Tezcan (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Yaşar Türkben (Hitit Üniversitesi)
Yunus Akyürek (ÇOMÜ)
Zeki Özcan (Uludağ Üniversitesi)
Zeynep Gemuhluoğlu (Marmara Üniversitesi)
Zikri Yavuz (Ankara Üniversitesi)
Zubair Kottilil (Darul Huda Islamic University, India)

KATILIMCILAR/PARTICIPANTS

Prof. Dr. James M. Day (Université Catholique de Louvain, Belgium)
Prof. Dr. Ayman Ibraheem Talep (Suez University, Egypt)
Dr. Hadi Akberi Nejhad (Nabi Akram Üniversitesi Koleji, Tebriz, İran)
Dr. Abdelkerim Bellil (Chadli Bendjedid University of El Tarf, Algeria)
Aouisha Bin Lamia (Batna 1 University, Algeria)
Fariba Nesir Nejhad (Islami Azad Üniversitesi, İran)
Dr. Besmira Lahi (University of New York in Tirana, Albania)
Dr. Arbjola Halimi (University of New York in Tirana, Albania)
Dr. Cosmin Tudor Ciocan (Ovidius University of Constanta, Romania)
Prof. Dr. Şevket Yavuz(ÇOMÜ)
Prof. Dr. Nasrullah Hacımüftüoğlu (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman Derin (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Erkan Yar (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Hasan Kaplan (İbn Haldun Üniversitesi)
Doç. Dr. Gülüşan Göcen (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Nadir Karakuş (Hitit Üniversitesi)
Doç. Dr. Ayşe Güler (ÇOMÜ)
Doç. Dr. Osman Kabakçılı (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)
Doç. Dr. Kenan Sevinç (ÇOMÜ)

Kurullar ve Katılımcı Listesi

Doç. Dr. Ümit Eker (ÇOMÜ)
Dr. Mehmet Yılmaz (ÇOMÜ)
Dr. Zeliha Öteleş (Adıyaman Üniversitesi)
Dr. Mustafa Tunçer (Giresun Üniversitesi)
Dr. Orkhan Musakhanov (Afyon Kocatepe Üniversitesi)
Dr. Ziya Erdinç (Sakarya Üniversitesi)
Dr. Abdullah Akın (ÇOMÜ)
Dr. İsmail Demir (ÇOMÜ)
Dr. İclâl Arslan (Hitit Üniversitesi)
Dr. Zeynep Sağır (Fırat Üniversitesi)
Dr. Arif Edip Aksoy (ÇOMÜ)
Dr. Hülya Çetin (ÇOMÜ)
Dr. Abdulkerim el-Ubeydi (Hitit Üniversitesi)
Dr. Muhammet Caner Ilgaroğlu (Adıyaman Üniversitesi)
Dr. Osman Murat Deniz (ÇOMÜ)
Dr. Melek Kaba (ÇOMÜ)
Dr. Emine Gören Bayam (Dicle Üniversitesi)
Dr. Samer Katea (Mardin Artuklu Üniversitesi)
Dr. Ömer Elbeyli (Marmara Üniversitesi)
Dr. Ali Emre Şevik (ÇOMÜ)
Dr. Fatih Oğuzay(ÇOMÜ)
Dr. Fatma Baynal Yoğurtçu (Yalova Üniversitesi)
Dr. Emine Taşçı Yıldırım (Yalova Üniversitesi)
Dr. Selahattin Akti (ÇOMÜ)
Dr. Necmettin Tan (Fırat Üniversitesi)
Dr. Nurdoğan Türk (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Dr. Mücahit Elhut (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Dr. Mustafa Boran (ÇOMÜ)
Dr. Osman Nuri Demir (Diyanet İşleri Başkanlığı)
Dr. Necmiye Özbek Arslan (Yozgat Üniversitesi)
Dr. Saadettin Merdin (Millî Eğitim Bakanlığı)
Dr. Halil Temiztürk (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Dr. Bayram Tamtürk (Millî Eğitim Bakanlığı)
Dr. Osman Abalı (Hakkâri Üniversitesi)
Dr. Enes Taş (Afyon Kocatepe Üniversites)
Dr. Mehmet Kara (ÇOMÜ)
Abdulmelik Yangın (Sakarya Üniversitesi)
Enes Dağ (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Hamit Demir (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
Mehmet Yaşar (ÇOMÜ)
Rananur Fırat (ÇOMÜ)
Mustafa Başkan (ÇOMÜ)
Yusuf Yıkmaz (ÇOMÜ)
Yusuf İzzettin Aktaş (ÇOMÜ)
Metin Çiftçi (ÇOMÜ)
Mehmet Hayri Cumhur Kestel (İstanbul Üniversitesi)

Kurullar ve Katılımcı Listesi

Ümit Tabar (ÇOMÜ)
Onur Gül (ÇOMÜ)
Ayda Kargar (Ankara Üniversitesi)
Nihâl İşbilen (Marmara Üniversitesi)
Mustafa Erhan Gözden (Millî Eğitim Bakanlığı)
Fatma Betül Özer (Millî Eğitim Bakanlığı)
Abdullah İnan (Millî Eğitim Bakanlığı)
Elif Doğan (Uludağ Üniversitesi)
Aslan Savaş DEMİRCAN (ÇOMÜ)
Feride Deniz (İstanbul Üniversitesi)
Anas Katea (İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi)
Youcef Samah (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Halime Zeynep Yaşar (ÇOMÜ)
Sevdenur Varlık (İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi)
Thair Alatalla (İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi)

Sempozyum Programı

SEMPOZYUM PROGRAMI / SYMPOSIUM PROGRAM

22 Ekim 2020 Perşembe 22 October 2020, Thursday	**Açılış Oturumu** Opening Session **Zoom Meeting ID: 952 0794 1072 Passcode: 382787**
10:00-11:30	• Prof. Dr. Sedat MURAT – ÇOMÜ Rektörü • Prof. Dr. Şevket YAVUZ – Sempozyum Başkanı • Prof. Dr. Nasrullah HACIMÜFTÜOĞLU Açılış Sunumu: "İnsanın Gerçek Kimliği: Ruh"

22 Ekim 2020 Perşembe 22 October 2020, Thursday	**1. Oturum** Session 1	
	Salon 1 **Zoom Meeting ID: 991 7480 9713 Passcode: 207854**	**Salon 2** **Zoom Meeting ID: 968 1376 3556 Passcode: 609313**
11:45-13:15	O. Başkanı: Prof. Dr. Nasrullah HACIMÜFTÜOĞLU Teknik Görevli: Feyza Özcan	O. Başkanı: Prof. Dr. Erkan YAR Teknik Görevli: Hikmet Şavluk
	Prof. Dr. Şevket YAVUZ "Kutsal Ruh'un Arkeolojisi: İnciller'den Pavlus'un Mektuplarına 'Kutsal / Ruh'un İnşası" **Dr. Hülya ÇETİN** "Şintoizm ve Ata Ruhları" **Dr. Halil TEMİZTÜRK** "Beden-Ruh Bütünselliği İlkesi ve Yeni Bir Dinî Hareket: Holistic Health Movement" **Dr. Melek Kaba** "Türkiye ve Japonya'da Mezarlık Kültürü ve Ruh"	**Doç. Dr. Osman KABAKÇILI** "Kuşeyri'nin Letaifu'l-İşarat İsimli Tefsiri Bağlamında Ruh Kavramının Analizi" **Dr. Mehmet YAŞAR** "İşârî Tefsirlerde Ruh: İsmâil Hakkı Bursevî Tefsiri Örneği" **Abdullah İNAN** "Ruh Kavramına Yaklaşımlar - İsra Suresi 85. ayet Bağlamında" **Hamit DEMİR** "İşârî Tefsirlerde Ruha Dair Yorumlar"

22 Ekim 2020 Perşembe 22 October 2020, Thursday	2. Oturum/ Session 2	
	Salon 1 **Zoom Meeting ID: 951 0194 5869** **Passcode: 426579**	**Salon 2** **Zoom Meeting ID: 933 1777 2283** **Passcode: 685517**
14:00-15:30	O. Başkanı: Prof. Dr. Süleyman DERİN Teknik Görevli: Metin Çiftçi	O. Başkanı: Dr. Mehmet Yılmaz Teknik Görevli: Rananur Fırat
	Prof. Dr. Erkan YAR "Beşerin Yaratılışının Kur'an'daki Anlatımları ve Ruh Üflenmesi" **Dr. Saadettin MERDİN** "İnsanın Ruhu Olup Olmadığına Dair Bir İnceleme" **Dr. Osman Nuri DEMİR** "Mütekaddimîn Dönemi Kelâmında Ruh, Nefs ve Beden İlişkisi Üzerine Bir İnceleme: İmam Mâtürîdî Örneği" **Dr. Bayram TAMTÜRK** "Meşşâî Geleneğin Ruh Anlayışının Bireysel ve Toplumsal Gelişim Açısından İncelenmesi "İbn. Bâcce Örneği""	**Dr. Abdulkerim el-UBEYDI** الرُّوحُ والنَّفسُ في اللغة العربيّة / دِراسة دَلاليّة **Dr. Abdelkerim BELLIL & Lamia Ben Ouicha** ماهية الروح في النماذج المعرفية الفيضية؛ الدينية والفلسفية **Dr. Mücahit ELHUT** الروح في القرآن الكريم دراسة في الألفاظ والمعنىً **Dr. Samer KATEA** جدلية العلاقة بين لطافة الروح وكثافة الجسد في الأدب الصوفي

22 Ekim 2020 Perşembe 22 October 2020, Thursday	3. Oturum/ Session 3	
	Salon 1 **Zoom Meeting ID: 988 5061 0530** **Passcode: 637519**	**Salon 2** **Zoom Meeting ID: 982 7482 2896** **Passcode: 283171**
15:45-17:30	O.Başkanı: Prof. Dr. Hasan KAPLAN Teknik Görevli: Yusuf İzzettin Aktaş	O. Başkanı: Dr. Necmiye Özbek Arslan Teknik Görevli: Feyza Özcan
	Prof. Dr. James M. DAY "Soul: Perspectives from Psychological Science" **Dr. Arbjola HALIMI** "Psychology and Soul" **Dr. Besmira LAHI** "Workplace Spirituality and Wellbeing" **Dr. Cosmin Tudor CIOCAN** "A Religious Overview upon the Value of the Soul"	**Doç. Dr. Ümit EKER** "Doğu Türklüğünün İslamlaşmasını Konu Alan Hz. İmamlar Tezkireleri'ndeki "İyi (Temiz, Kutsal) Ruhlara Yönelmek (Dua Etmek)" İfadesinin Düşündürdükleri" **Doç. Dr. Nadir KARAKUŞ** "İnsanın Kanında Dolaştığı Söylenen Ruh" **Dr. Necmiye ÖZBEK ARSLAN** "Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Rûhu'ş-Şürûh'unda Ruh ve Ruhun Gıdası" **Dr. Arif Edip AKSOY** "Eski Türk Edebiyatında Ruh-ı Revan"

22 Ekim 2020 Perşembe 22 October 2020, Thursday	**4. Oturum/ Session 4**	
	Salon 1 **Zoom Meeting ID: 988 6517 2188** **Passcode: 549970**	**Salon 2** **Zoom Meeting ID: 935 4907 1785** **Passcode: 869171**
18:00-19:30	O. Başkanı: Prof. Dr. Şevket YAVUZ Teknik Görevli: Hikmet Şavluk	O. Başkanı: Doç. Dr. Ümit EKER Teknik Görevli: Rananur Fırat
	Doç. Dr. Muhammet Caner ILGAROĞLU "Ahlak ve Duygu Felsefesi Perspektifinden Ruh" **Dr. Emine TAŞÇI YILDIRIM** "İbn Sînâ'nın Ruh Anlayışı" **Dr. Selahattin AKTİ** "Ebû Zeyd El-Belhî Ve Mesâlihu'l-Ebdân ve'l-Enfüs Adlı Eseri" **Mustafa BAŞKAN** "Ebü'l-Hasan Ali B. Muhammed ed-Deylemî'nin Aşk Tasavvuru Bağlamında Ruh Meselesi"	**Dr. Abdullah AKIN,** **Dr. İsmail DEMİR** "Ruhun Sıhhatini Korumanın ve İtidâlde Tutmanın Yöntemleri" **Dr. Osman ABALI** Dini/Ruhsal Deneyimlerin Beyin Üzerindeki Etkisi **Metin ÇİFTÇİ** "Psikolojik İyi Oluş ve Din Eğitimi" **Nihal İŞBİLEN** "Nasıl başlıyorlar? Alkol ve Madde Bağımlılığı"
23 Ekim 2020 Cuma 23 October 2020, Friday	**5. Oturum/ Session 5**	
	Salon 1 **Zoom Meeting ID: 913 0186 7878** **Passcode: 692810**	**Salon 2** **Zoom Meeting ID: 934 1758 8301** **Passcode: 251687**
10:00-11:30	O. Başkanı: Prof. Dr. Şevket YAVUZ Teknik Görevli: Metin Çiftçi	O. Başkanı: Doç. Dr. Osman Kabakçılı Teknik Görevli: Yusuf İzzettin Aktaş
	Prof. Dr. Süleyman DERİN "Psikoloji ve Tasavvuf ilimlerinin Ruh Anlayışı" **Dr. Mustafa BORAN** "Gazali'ye Göre Ruh Beden İlişkisi Ve İbadetlerin Ruh Üzerindeki Etkisi" **Dr. Orkhan MUSAKHANOV** "Kabirde Ruh-Beden İlişkisinin Mahiyeti Üzerine: Nuh b. Mustafa el-Hanefî'nin (ö. 1070/1660) Risâle beyânı i'âdeti'r-rûh fi'l-kabr'ı" **Dr. Enes TAŞ** "Nuh b. Mustafa el-Hanefî'nin (ö. 1070/1660) Risâle-i hakikatü'n-nevm ve'r-rü'yâ'sı Bağlamında Ruh ve Rüya İlişkisi"	**Dr. Mehmet YILMAZ** "Câhiliye Dönemi Arap Şiirinde Ruh Algısı" **Dr. İclal ARSLAN** ""Ruh" ve "Nefs" Kavramlarının Etimolojik ve Kavramsal Açıdan İncelenmesi" **Dr. Ömer ELBEYLİ** "İsra ve Mirac Hadisesinde Ruh Temalı İhtilaf Meseleleri" **Abdulmelik YANGIN** "Ruhun Mahiyeti Bağlamında Emir ve Alem-i Emir Kavramları"

23 Ekim 2020 Cuma 23 October 2020, Friday	**6. Oturum/ Session 6**	
	Salon 1 **Zoom Meeting ID: 992 1426 8256** **Passcode: 187762**	**Salon 2** **Zoom Meeting ID: 912 4895 9634** **Passcode: 287061**
11:45-13:15	O. Başkanı: Doç. Dr. Gülşan GÖCEN Teknik Görevli: Yusuf İzzettin Aktaş	O. Başkanı: Dr. Selahattin AKTİ Teknik Görevli: Feyza Özcan
	Prof. Dr. Hasan KAPLAN "Musibetler ve Doğal Afetler Neden Tanrısal bir Ceza Olarak Yorumlanır? İlahi Adalet İnancı Üzerine Bazı Mülahazalar" **Ayda KARGAR,** **Dr. Hadi Akberi NEJHAD,** **Dr. Fariba Nesir NEJHAD** "Grup Temelli Akılcı-Duygusal Davranış Terapisinin Kadınların Mutluluğu, Evlilik Memnuniyeti ve Ruh Sağlığı Üzerindeki Etkisi" **Halime Zeynep YAŞAR** "Sosyal Medyanın Ruh Sağlığı Üzerinde Etkileri"	**Dr. Necmettin TAN** "Richard Swinburne'un Ru Beden Düalizmi Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme" **Dr. Osman Murat DENİZ** "Nörobilim, Ruh ve Ölümsüzlük" **Dr. Emine GÖREN BAYAM** "Çağdaş Zihin Felsefesinde Materyalizmin Ruha Bakışı: Paul Churchland'ın Zihin Görüşü Üzerine Bir Değerlendirme" **Dr. Fatih OĞUZAY** "Hz. Peygamber Döneminde Ruh Bilgisi"
23 Ekim 2020 Cu 23 October 2020, Friday	**7. Oturum/ Session 7**	
	Salon 1 **Zoom Meeting ID: 994 5110 2619** **Passcode: 809509**	**Salon 2** **Zoom Meeting ID: 938 9339 4690** **Passcode: 356894**
14:00-15:30	O. Başkanı: Doç. Dr. Kenan SEVİNÇ Teknik Görevli: Feyza Özcan	O. Başkanı: Dr. Hülya ÇETİN Teknik Görevli: Hikmet Şavluk
	Doç. Dr. Gülşan GÖCEN, **Feride DENİZ** ""Ruhsuz Ruh Bilimi'nde" Ruhunu Arayan İnsan: Doğumla (Travmasıyla) Başlayan Evsizlik" **Dr. Zeynep SAĞIR** "Modern Din Psikolojisi Çalışmalarının Öncüsü William James'in Dinsel Deneyimin Çeşitleri Adlı Eserinde Ruha Dair Değerlendirmeleri" **Dr. Ali Emre ŞEVİK** "Jung'daki Ruh Kavramına Bir Bakış" **Fatma Betül ÖZER,** **Doç. Dr. Kenan SEVİNÇ** "Ruh Sağlığı ile Din İlişkisine Dair Bir Met Analiz"	**Dr. Ziya ERDİNÇ** "12 14. Yy İslâm Düşüncesinde Tikellerin Bilinmesi Bağlamında İnsanın Hakikati Sorunu" **Dr. Mustafa TUNÇER** "Ölen İnsanların Ruhlarının Ruh Çağırma Seanslarında Gelip Bazı Sorulara Cevap Verdiği İddialarının Kur'an-ı Kerim Bağlamında Geçersizliği" **Dr. Mehmet KARA** "Sevabını Ölünün Ruhuna Bağışlamak Niyetiyle Kur'an Okumanın Câiz Olmadığına Delil Olarak Zikredilen Bazı Âyetlerin Değerlendirilmesi" **Mustafa Erhan GÖZDEN** "Psikolojik Gerilim Bağlamında Ruh-Nefs İlişkisi: Semantik Bir İnceleme"

23 Ekim 2020 Cu 23 October 2020, Friday	8. Oturum/ Session 8	
	Salon 1 **Zoom Meeting ID: 959 3133 1752** **Passcode: 717464**	**Salon 2** **Zoom Meeting ID: 978 9828 8859** **Passcode: 249105**
15:45-17:15	O. Başkanı: Prof. Dr. Hasan KAPLAN Teknik Görevli: Metin Çiftçi	O. Başkanı: Dr. Osman Murat DENİZ Teknik Görevli: Rananur Fırat
	Doç. Dr. Ayşe GÜLER "Sanat Ontolojisinde Tin, Objektivasyon ve Estetik Obje Analizi" **Dr. Ali Emre ŞEVİK** "Psikiyatri'deki "Ruh" Kavramı: "Bilinç", "Benlik" ve "Farkındalık" Kavramlarıyla Güncel Bir Bakış" **Dr. Fatma BAYNAL** "Manevi Açıdan Benlik" **Sevdenur VARLIK,** **Doç. Dr. Kenan SEVİNÇ** "Türkiye'de Spiritüel Akımlar ve Bu Akımlara Mensup Bireylerin Genel Özellikleri"	**Enes DAĞ** "Zihnin Bedeni, Bedenin Zihni: Spinozacı Parelelizmin Ontolojisi" **Mehmet Hayri Cumhur KESTEL** "Spiritüalizm / İpritizma Görüşüne Göre Ruh Tasavvuru ve Varlıksal Yansımaları" **Yusuf İzzettin AKTAŞ** "Tanzimat Dönemi Osmanlı Ahlâk Düşüncesinde Ruh Kavramı: Abdurrahman Şeref Örneği" **Rananur FIRAT** "Ruh-Beden İlişkisinin Modern Psikolojiye Yansımaları"
23 Ekim 202 23 October 2020, Friday	**9. Oturum/ Session 9**	
	Salon 1 **Zoom Meeting ID: 972 0000 7460** **Passcode: 537685**	**Salon 2** **Zoom Meeting ID: 918 0886 7471** **Passcode: 506279**
18:00-19:30	O. Başkanı: Dr. Fatih OĞUZAY Teknik Görevli: Hikmet Şavluk	O. Başkanı: Dr. Mehmet YILMAZ Teknik Görevli: Metin Çiftçi
	Ümit TABAR "Avustralya Aborijin Dininin İnşasında Yaratıcı Ruhların Rolü: Düş Zamanının Kahramanları" **Aslan Savaş DEMİRCAN** "Kapitalizmin ruhuna teolojik bir eleştiri: Göksel dinler ekseninde bir bakış" **Yusuf YIKMAZ** "Zerdüştlükte Ruhun Mahiyeti ve Yeniden Dirilme İnancı" **Onur GÜL** Post-modern "Zeitgeist"- Bireysel algıdaki ilahi kavramların post-modern dünyadaki ironik dönüşümü/ metamorfozu	**Prof. Dr. A. Ibraheem TEALIP** الروح عند ابن سينا من خلال قصيدته العينية دراسة فى التلقى النقدى المعاصر **Youcef SAMAH** الفرق بين الروح و النفس و علاقتهما بالجسد في القرآن الكريم **Anas KATEA** الأسرار الخفية للروح عند الشيخ الأكبر محي الدين بن عربي **Thair ALATALLA** أتقدم إلى مؤتمركم الموقر بورقة بحث بعنوان : "رسالة في الروح "دراسة وتحقيق

Câhiliye Dönemi Arap Şiirinde Ruh Algısı

Mehmet YILMAZ

Câhiliye Dönemi Arap Şiirinde Ruh Algısı

Mehmet YILMAZ*

Öz

Câhiliye kavramı sözlükte, bilgi yokluğu, akıl, idrak eksikliği, düşüncesiz ve akılsız davranış sergileme gibi anlamlara gelir. Istılahta ise Arapların İslâm'dan önce en fazla iki yüz yıllık zaman dilimi içerisindeki yaşam biçimlerinin adıdır. Buna göre *Câhiliye dönemi* Arap yarımadasında İslâm öncesi dönem demektir.

Her insan gibi Câhiliye insanı da elle dokunamadığı latif bir nesnenin bedeninde var olduğunu sezinlemektedir. Yine Câhiliye insanı söz konusu nesnenin bedenden ayrılmasıyla ölüm olayının gerçekleştiğini bilmektedir. Bu bakımdan Câhiliye insanı *ruh* diye adlandırdığı ve hayat kaynağı olduğuna inandığı söz konusu nesne ile ölüm arasında bir denklem bulunduğunun da farkındadır. Ölümü ruhun bedenden ayrılma ve başka bir âleme intikal etme hali olarak telakki eden Câhiliye insanı, yok olmaktan değil ruhun intikal ettiği meçhul hayattan korkmakta ve ürkmektedir.

Arap dilinde *ruh* kavramının bu isimle anılması üfürme, hava, esinti ve meltem gibi *nefes* alıp vermeyi çağrıştıran anlamlar içermesi sebebiyledir. *Ruh* kavramı aynı zamanda *nefs/can* kavramı ile de eş anlamlıdır.

Kuşkusuz insanoğlunun mensubu bulunduğu ortama has kültürel zenginlikler zihin yapısına şekil veren etkenlerdendir. Câhiliye Arap toplumlarındaki *ruh* algısı da dönemin inanç boyutuna işaret eden göstergelerdendir. Günümüze ulaşan Câhiliye şiir metinleri incelendiğinde Câhiliye insanının zihninde kurguladığı *ruh* tasavvuru hakkında ipuçlarına rastlamak mümkündür. Söz gelimi Câhiliye toplumlarındaki yaygın inanışa göre öldürülen kimsenin ruhu bedenden ayrılmakta ve kuş kisvesine bürünmektedir. Kuş kisvesine bürünen ruh, ölünün kabri başından ayrılmamakta ve "Beni sulayın! Beni sulayın!" diye mütemadiyen ötmektedir. *Sada* veya *hâme* adı verilen söz konusu kuş, ancak maktulün öcü alındığı vakit sakinleşmektedir. Kabîlenin sözcüsü konumundaki şair de kabîle bireylerini maktulün intikamını almaya teşvik etmek amacıyla kuş suretindeki ruh tasavvurunu sıkça beyitlere yansıtmaktadır. Câhiliye Araplarına göre ölen kimsenin ruhu, canlılara zarar ve fayda verme gibi olağanüstü güçlere de sahiptir. Yine Câhiliye Arapları arasındaki yaygın inanışa göre vefat eden kimsenin ruhu kabirde içki içmektedir. Bu bakımdan ruhların şerrinden korunmak ve memnuniyetlerini kazanmak amacıyla mezarlıklarda develer kesilmekte ve vefat eden kimselerin kabirleri içki ile sulanmaktadır. Dahası Câhiliye Arapları arasındaki yaygın inanışa göre ruhlar hayatta kalan kimseler gibi kabirde yemek yemekte, içki içmekte ve eşya kullanmaktadır. Yine Câhiliye Araplarındaki yaygın inanışa göre ruhlar mezarlıklarda bir araya gelmekte, izbe harabeleri, dipsiz kuyuları ve ıssız çölleri mesken edinmektedirler. Câhiliye şairlerine ait günümüze ulaşan şiir metinlerinde bu türden inanışların yansımalarına az da olsa rastlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ruh, Câhiliye Dönemi, Şiir, İnanç, Ölüm

Abstract

Soul Perception in Arabic Poetry in the Age of Jahiliyya

The meaning of Jahiliyya in the dictionary is lack of knowledge, reason, understanding, thoughtless, and unwise behavior. The term itself is referring to the lifestyles of Arabs in a period of two hundred years before Islam. In general, the age of Jahiliyya is the pre-Islamic period in the Arabian Peninsula.

The people of Jahiliyya perceive soals as beings with a subtle object that cannot be touched by hands exist in their body. They know that the death event occurrs when the object in question is separated from the body. In this respect, they are also aware that there is an equation between the object in question, which they call the soul and believe to be the source of life and death. The people of Jahiliyya who regard death as the separation of the soul from the body and the transition to another realm, are afraid of the unknown life from which the soul has gone

* Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, myilmaz93@comu.edu.tr

through, not the devastation. The word spirit in the Arabic language is mentioned by this name because it contains meanings such as blowing, air, and a breeze that evoke breathing.

Undoubtedly, the cultural richness of the people of Jahiliyya is one of the factors that shape the mindset regarding the perception of spirit and is one of the indicators about the depth of their beliefs during those periods. When the texts of pre-Islamic poetry that have survived to this day are examined, it is possible to find clues about the spiritual imagination running through the minds of the people in those periods. For example, according to one of the beliefs, the soul of a murdered person leaves his body disguised as a bird. The soul, disguised as a bird, does not leave the grave of the dead person and would say "Water me! Water me! " as is constantly chanting. The bird in question, called Sada or Hame, calms down only when the deceased is avenged. The poet, who is the spokesperson of the tribe, frequently reflects his concept of the soul in the form of a bird in couplets to encourage the members of the tribe to avenge the victim. According to the Arabs of Jahiliyya, the soul of a person who died has extraordinary powers such as harming and benefiting living things.

According to the common belief among the Arabs of Jahiliyya, the soul of a deceased person drinks alcohol in the grave. In this regard, camels are slaughtered in cemeteries to be protected from the wickedness of spirits and to gain their satisfaction, and the graves of deceased people are watered with alcohol. Moreover, according to the common belief among the Jahiliyya Arabs, spirits eat, drink, and use objects in the grave like the survivors. The spirits come together in cemeteries and inhabit the souls, bottomless wells, and deserted deserts. Reflections of such beliefs can be encountered in the poetry texts of Jahiliyya poets that have survived to the present day.

Keywords: Soul, Jahiliyya, Poetry, Faith, Death

Giriş

Genelde putperest olan Câhiliye Arapları ölümle birlikte her şeyin son bulacağına inanmaktadırlar.[1] Bu bakımdan öldükten sonra bedenin yeniden dirilmesi ve hesaba çekilmesi gibi ölüm ötesi hayatla ilgili inanışlar Câhiliye insanın algısında söz konusu değildir.[2] Bazı Arapların "Biz öldükten ve sadece kemik kaldıktan sonra tekrar dirilecek miyiz?"[3] diyerek vahyi ve Allah Resûlü'nü alay konusu yapmış olmaları bu duruma işaret eden göstergelerdendir. Hal böyle olmakla birlikte Câhiliye insanı elle dokunamadığı ancak varlığını hissettiği latif bir nesnenin bedeninde gizli olduğunu fark etmektedir. Yine Câhiliye insanı söz konusu nesnenin bedenden ayrılmasıyla ölüm olayının gerçekleştiğini mülahaza etmektedir. Câhiliye insanı *ruh* diye adlandırdığı ve hayat kaynağı olduğuna inandığı söz konusu nesne ile ölüm arasında bir bağ bulunduğunu da hissetmektedir. Bu sebeple Câhiliye insanı, ölümü ruhun bedenden ayrılma ve başka bir âleme intikal etme hali olarak algıladığından yok olmaktan değil ruhun intikal ettiği meçhul hayattan korkmakta ve ürkmektedir.

Câhiliye dönemi Arap şiirinde ruh algısına geçmeden önce konunun daha iyi anlaşılması amacıyla ön bilgi mahiyetinde ruh kavramının sözlük ve ıstılah anlamlarına değinmek yerinde olacaktır.

[1]İbn Raşîk, Ebû Ali el-Hasen el-Ḳayravânî, *el-'Umde fî mahâsini'ş-şi'r ve âdâbihi ve nakdih*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid (Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1981), 2: 150; et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Tefsîru't Taberî Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdu'l-Muhsin et-Turkî (Kahire: Merkezu'l-Buhûs Ve'd-Dirâsâti'l-'Arabiyye ve'l-İslâmiyye, 2001), 21: 95.

[2]İbn Raşîk, Ebû Ali el-Hasen el-Ḳayravânî, *el-'Umde fî mahâsini'ş-şi'r ve âdâbihi ve nakdih*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1981, II, 150; et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Tefsîru't Taberî Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdu'l-Muhsin et-Turkî, Merkezu'l-Buhûs Ve'd-Dirâsâti'l-'Arabiyye ve'l-İslâmiyye, Kahire, 2001, XXI, 95. 'Ali, Cevâd, *el-Mufassal fî târîhi'l-'Arabi kable'l-İslâm,* Câmi'atu Bağdâd, Bağdat, 1993, VI, 181.

[3] Mu'minûn 23/82

Arapçada (ر- و- ح) kökünden gelen *ruh* kavramının bu isimle anılması üfürme, hava, esinti ve meltem gibi *nefes* alıp vermeyi çağrıştıran manalar içermesi[4] sebebiyledir. *Ruh* aynı zamanda *nefs/can* kavramıyla da eş anlamlıdır.[5] *Ruh* kavramının daha çok müzekker, *nefs* lafzının ise müennes kullanımı dışında iki kavram arasında fark bulunmamaktadır. Söz gelimi خرجت نفس فلان "Falan kimsenin canı çıktı" şeklindeki ifade biçiminde نفس kelimesi müennestir ve *ruh/can* anlamındadır.[6] *Nefs* kavramı aynı zamanda *kan* ve *ecel* anlamları da çağrıştırmaktadır. Bu durum ruhun darbe alınan bölgede meydana gelecek kan kaybı neticesinde bedenden çıkması sebebiyledir.[7] Lohusalık dönemindeki kadına نُفَسَاء denilmesi de kadının doğum sırasında ve sonrasında kan kaybetmesi sebebiyledir.[8] *Nefs* kavramının bu isimle adlandırılması ise nefes alıp verme eyleminin kaynak itibarıyla nefiste gerçekleşiyor olması sebebiyledir.[9]

Câhiliye Arapları arasındaki yaygın inanışa göre sıradan ölüm sonucunda vefat eden kimsenin ruhu burun veya ağız bölgesinden çıkar.[10] Bu bakımdan yatağında ölen kimse hakkında مات فلان حتف أنفه "Falan kimse ölümün burun veya ağız bölgesinde gerçekleşmesi sonucunda vefat etti"[11] ifadesi Câhiliye Arapları arasında sıkça kullanılmaktadır. Buna mukabil darbe, boğulma, yara alma ve yanma gibi dış müdahaleler sonucunda vefat eden kimsede ise ruhun isabet alınan bölgeden çıktığına inanılmaktadır.[12]

1. Ruh ve Eşdeğer Kavramların Câhiliye Arap Şiirine Yansımaları

Sözlük ve ıstılah anlamlarını ifade etmeye çalıştığımız ruh ve eşdeğer kavramların Câhiliye şiirine yansımaları çeşitlilik arz etmektedir. Söz gelimi 'Abîd b. el-Abras (öl. 554), *ruh* ile *esinti/nefes* arasında ilinti kurmakta ve şöyle demektedir:[13]

هَلْ نَحْنُ إِلَّا كَأَجْسَادٍ تَمُرُّ بِهَا تَحْتَ التُّرَابِ وَأَرْوَاحٍ كَأَرْوَاحِ

Biz (insanlar) alt tarafı toprak altında kabre uğrayan cesetler gibi değil miyiz

Ruhlar(ı da meçhule uçan) e intiler/nefesl gibi?

Beyitten de anlaşılacağı üzere 'Abîd b. el-Abras, *ruh* kavramını hem *can* hem de bedenden çıktıktan sonra meçhule esen *esinti* anlamlarında kullanmaktadır.

Umeyye b. Ebi's-Salt (öl. 8/630) ise *nesm* kavramını *ruh* anlamına gelen *meltem* manasında kullanmakta ve beyitte şöyle demektedir:[14]

يَمُوتُ كَمَا مَاتَ مَنْ قَدْ مَضَى يُرَدُّ إِلَى اللهِ بَارِي النَّسَمِ

(İnsanoğlu bundan önce) göçüp gidenler gibi ölür de ruhu/meltemi yoktan var eden Allah'a döndürülür.

Görüleceği üzere Umeyye b. Ebi's-Salt, *hafifçe esen melt* anlamındaki *nesm* kavramını *ruh* manasında kullanmaktadır. Kuşkusuz Câhiliye insanının zihninde meltem ile ruh kavramı arasında bir

[4] İbn Manzûr, *Lisânu' 'Arab,* "Râ", Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, ts., III, 1763, 1766.
[5] ez-Zebîdî, Muhammed Murtadâ el-Huseynî, *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, el-Meclisu'l-Vatanî li's-Sekâfeti ve'l-Funûn, Kuveyt, 2004, XVI, 570.
[6] İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab,* "Nûn", VI, 4500.
[7] İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab,* "Nûn", VI, 4500.
[8] el-Mes'ûdî, Ebû'l-Hasen 'Ali b. el-Huseyn b. 'Ali. *Murûcu'z-zeheb*, tsh. Kemâl Hasen 'Ali, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut, 2005, II, 118.
[9] İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab,* "Nûn", VI, 4501.
[10] ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs,* XXIII, 115.
[11] ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'arû* , XXIII, 115.
[12] İbn Manzûr, *Lisânu' 'Arab,* "Ha", III, 770.
[13] 'Abîd b. el-Abras, *Dîvân*, şrh. Eşref Ahmed 'Adrah, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut, 1994, s. 44
[14] Umeyye b. Ebi's-Salt, *Dîvân*, thk. Secî' Cumeyyil el-Cubeylî, Dâru Sâdır, Beyrut, 1998, s. 111.

bağlantı söz konusudur. Zira ruh kavramının sözlük anlamından da anlaşılacağı üzere vefat eden kimsenin ruhu hava gibi uçmakta ve cesetten ayrılarak sonsuzluğa yükselmektedir.

Huzeyfe b. Enes (öl.?/?) ise *nefs* kavramını direk *ruh* manasında kullanmaktadır:[15]

نَجَا سَالِمٌ وَالنَّفْسُ مِنْهُ بِشِدْقِهِ وَلَمْ يَنْجُ إِلَّا جَفْنَ سَيْفٍ وَمِئْزَراً

Sâlim, son anda nefsi/ruhu çene kemiğine dayanmış halde kurtuldu. (Salim) sadece kılıcın askı ipi ve kını sayesinde kurtuldu.

Burada "son anda nefsi çene kemiğine dayanmış halde kurtuldu" ifadesi ile sözü edilen Sâlim ismindeki şahsın, hasım tarafından yapılan ani hamle sonucunda darbenin askı ipine ve kılıcın kınına isabet etmesi sebebiyle ölümden son anda kurtulduğuna işaret edildiği açıktır. Yine beyitte *nefs* kavramının *ruh* anlamında kullanıldığı[16] açıktır. Arap dilinde فلان فاضت نفسه "Falan kimsenin canı çıktı" ifadesinin خرجت روحه yani "ruhu çıktı"[17] anlamında kullanılıyor olması da bu duruma işaret eden göstergelerdendir.

Câhiliye şairi es-Samav'el b. 'Âdiyâ (öl. 560) ise *nefs/can* lafzını *kan* anlamında kullanmaktadır:[18]

تَسِيلُ عَلَى حَدِّ الظُّبَاتِ نُفُوسُنَا وَلَيْسَتْ عَلَى غَيْرِ السُّيُوفِ تَسِيلُ

Canlarımız kılıçların keskin tarafları üzerinde sel olup akar da kılıçlar dışında başka nesneler üzerinde (asla) akmaz.

Beyitte *nefs* lafzının *kan* anlamına hamledilmesi için istiare-i mekniyye sanatı kullanıldığı görülmektedir. Şöyle ki "benzetilen" konumundaki "canlar" zikredilmiş iken "kendisine benzetilen" konumundaki "kan" lafzı zikredilmemiştir. Beyitte *kan* lafzı yerine kan lafzına delalet eden ve kanın bir özelliği olan *akar* fiili zikredilmiştir. Dolayısıyla *akar* fiilinin beyitte kendisine benzetilen olan *kan*a delalet ettiği ve bununla *canlar* anlamındaki ruhlara gönderme yapıldığı açıktır.

Bir başka Câhiliye şairi Evs b. Hacer (öl. 620) ise el-Munzir b. Mâi's-semâ'nın (öç. 554) ardından söylediği mersiye şiirinde *kan*" lafzını *nefs* lafzıyla ilişkilendirmekte ve beyitte şöyle demektedir:[19]

نُبِّئْتُ أَنَّ بَنِي سُحَيْمٍ أَدْخَلُوا أَبْيَاتَهُمْ تَامُورَ[20] نَفْسِ الْمُنْذِرِ

Suhaym oğullarının Munzir'in nefsine/cesedine ait kanı evlerine soktuklarına dair şahsıma bilgi ulaştırıldı.

Beyitten de anlaşılacağı üzere Evs b. Hacer, Suhaym oğulları tarafından öldürülen dedesi el-Munzir b. Mâi's-semâ'nın ardından söylediği mersiyede dedesinin cesediyle kanı arasında bağlantı

---

[15] *Dîvânu'l-Huzeliyyîn*, thk. Ahmed ez-Zeyn, Dâru'l-Kutubi'l-Mısrıyye, Kahire, 1995, III, 22.
[16] İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab,* "Nûn", VI, 4500.
[17] İbn Manzûr, *Lisânu' 'Arab,* "Fâ", V, 3500.
[18] el-Merzûkî, Ebû 'Ali Ahmed b. Muhammed b. el-Hasen, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâ e*, nşr. Ğarîdu'ş-Şeyh, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 2003, I, 88.
[19] Evs b. Hacer, *Dîvân*, thk. Muhammed Yûsuf Necm, el-Câmi'atu'l-Emrîkiyye, Beyrut, 1980, s. 47.
Beytin öyküsü şöyledir:
Câhiliye döneminde 'Savâkıt' adıyla bilinen kimseler hurma talep etmek amacıyla haram aylarda Yemâme bölgesine inerler. Yemâme halkı tarafından kendilerine de pay ayrılan hurmaları aldıktan sonra yurtlarına dönerler. Şayet hasat mevsimi haram aylara denk gelmemiş ise Savâkıt Yemâme'de halktan bazı kimselerin himayesi altında hasat mevsimine kadar ikamet ederler. Hasat edilen hurmaların dağıtımı sırasında yerli halktan olana 'Falan kimsenin payı' yazılırken Savâkıta ise 'Falan kimsenin komşusuna düşen pay' şeklinde dağıtım yapılır. Beyitte Evs b. Hacer, en-Nu'mân b. Munzir'den Savâkıttan olan Suhaym oğullarının kökünü kurutmasını istemektedir. Zira Suhaym oğullarından Şummer b. Abdullah isminde bir şahıs Evs b. Hacer'in dedesi olan el-Munzir b. Mâi's-semâ'yı öldürmüştür. Bkz. el-Muberrid, Ebu'l-'Abbâs Muhammed b. Yezîd, *el-Kâmil fi'l-luğati ve'l-edeb*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, Kahire, 1997, I, 280, 281.
[20] Beyitte yer alan تامور lafzı kan anlamındadır. Bkz. el-Kurtubî, Ebû 'Abdillah b. Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. 'Abdullah b. 'Abdulmuhsin et-Turkî vd., Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 2006, II, 62.

kurmaktadır. Kuşkusuz bu durum cesetten kan aktıktan sonra ruhun bedenden ayrıldığı yolundaki inancın beyite yansımasıdır.

2. 'Sada', 'Hâme' ve 'Baykuş' Şeklindeki Ruh Algısı

İnsanoğlunun mensubu bulunduğu ve içinde yetiştiği ortama has kültürel zenginlikler zihin yapısına şekil veren etkenlerdendir. Kuşkusuz Câhiliye toplumundaki *ruh* algısı da kültürel zenginlikler bağlamında dönemin inanç boyutuna işaret eden göstergelerdendir. Günümüze ulaşan Câhiliye şiir metinleri incelendiğinde Câhiliye insanının zihninde kurguladığı *ruh* tasavvuru ve inancı hakkında ipuçlarına rastlamak mümkündür. Söz gelimi Câhiliye toplumundaki yaygın inanışa göre öldürülen kimsenin ruhu bedenden ayrılmakta ve *sadâ* ve *hâme* adıyla bilinen kuşa dönüşmektedir. *Sadâ* ve *hâme*, ölünün kabri başından ayrılmamakta ve "Beni sulayın! Beni sulayın!" diye mütemadiyen ötmektedir. Kimliği meçhul Arap şairi bu duruma işaret etmekte ve beyitte şunları söylemektedir:[21]

يَا عَمْرُو! إِنْ لَا تَدَعْ شَتْمِي وَمَنْقَصَتِي أَضْرِبْكَ حَتَى تَقُولَ الْهَامَةُ اُسْقُونِي

Ey 'Amr! Hakkımda kötü söz söylemekten ve (halk nazarındaki) itibarımı düşürmekten vaz geçmezsen seni hâme kuşu "Beni sulayın!" deyinceye kadar sille tokat döverim.

Sada ve *hâme* her gün büyümekte ve baykuşa benzer bir hal almaktadır. *Sada* ve *hâme*, ancak maktulün öcü alındığında sakinleşmektedir.[22] Aslında aynı tür olduğuna inanılan *sadâ* erke *hâme*" ise dişidir.[23] Câhiliye şairi Ebû Duâd el-İyâdi (öl. ?/?) beyitte bu duruma işaret etmektedir:[24]

سُلِّطَ الْمَوْتُ وَالْمَنُونُ عَلَيْهِمُ فَلَهُمْ فِي صَدَى الْمَقَابِرِ هَامُ[25]

Ölüm ve ecel başlarına musallat edildi de kabirlerde bulunan sadâ kuşları arasında düşmanların hâme kuşlarına dönüşmüş ruhları da yer aldı.

Emevî şairi Rabî'a b. Mufarrağ da Burd ismindeki kölesini 'Abbâd adında hatırı sayılır bir şahsa satmaya zorlanmasının[26] ardından söylediği beyitlerde *sadâ*nın erkek *hâme*nin de dişi olduğuna daha anlaşılır bir ifade ile işaret etmektedir:[27]

وَشَرَيْتُ بُرْداً لَيْتَنِي مِنْ بَعْدِ بُرْدٍ كُنْتُ هَامَه

هَتَّافَةً تَدْعُو صَدَى بَيْنَ الْمُشَقَّرِ وَالْيَمَامَه

Ve Burd'u sattım. Keşke Burd'den sonra hâme kuşu olaydım

el-Muşakkar ile el-Yemâme arasında yüksek sesle şakıyarak erkeği sâdaya çağıran (hâme kuşu.)

Kuşkusuz *sadâ* ve *hâme* adındaki kuş ile ruh algısı arasında güçlü bir bağ söz konusudur. Zira *sadâ* ve *hâme*, hava ve esinti anlamlarını çağrıştıran ruh gibi yükselmekte ve havada uçmaktadır. Arapçada esas itibarıyla "*kafatası*" manasına gelen *hâme*nin ruh anlamına hamledilmesi Câhiliye Arapları arasındaki yaygın inanışa göre ruhun kafatasından çıkarak bedenden ayrılması ve uçması sebebiyledir.[28]

---

[21] el-Elûsî, Mahmûd Şukrî, *Bulûğu'l-ereb fi m'arifeti ahvâli'l-'Arab*, şrh. Muhammed Behcet el-Eserî, Dâru'l-Kitâbi'l-Mısrî, 1314, II, 199.
[22] el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-zeheb*, II, 118.
[23] el-Elûsî, *Bulûğu'l-ereb*, II, 311.
[24] el-Asma'î, Ebû Sa'îd, 'Abdulmelik b. Kurayb b. 'Abdilmelik, *el-Asma'iyyât*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd., Dâru'l-Ma'ârif, Beyrut, 1963, s. 187; el-Elûsî, *Bulûğu'l-ereb*, II, 312.
[25] Beyitte yer alan هام lafzı هامة lafzının çoğuludur. Bkz. el-Asma'î, *el-Asma'iyyât,* s. 187.
[26] el-Câhız, Ebû 'Usmân 'Amr b. Bahr, *el Beyân ve't-tebyîn,* thk. Abdussellâm Hârûn, Mektebetu'l-Hâncî, Kahire, 1998, III, 36.
[27] el-Muberrid, *el-Kâmil fil-luğa* I, 293.
[28] el-Elûsî, *Bulûğu'l-ereb*, II, 199.

Öte yandan ölülerin defnedildiği kabirler, ürkütücü ve korku verici ıssız yerler olup ruhların mekânlarıdır. Arapçada *yankı ve aşırı susamak*[29] anlamına da gelen *sadâ*nın Câhiliye Arapları arasında mezarlık gibi ıssız yerleri mesken tutan ruhlara ait ürkütücü seslerin bir tür yankılanması ve katilin kanına susaması şeklinde algılanmış olması da ihtimal dâhilindedir.

Sadâ ve *hâme* uğursuzluk getirdiğine inanılan *baykuş* olarak da algılanmaktadır. Câhiliye şairi 'Abîd b. el-Abras (ö. hö.8/598) beyitte ruhu baykuş şeklinde telakki etmekte ve şöyle demektedir:[30]

بَعْدَ الظِّلَالِ إِذَا وُسِّدْتُ حَثْحَثَةً فِي قَعْرِ مُظْلِمَةِ الْأَرْجَاءِ مِكْلَاحِ
أَوْ صِرْتُ ذَا بُومَةٍ فِي رَأْسِ رَابِيَةٍ أَوْ فِي قَرَارٍ مِنَ الْأَرْضِينَ قِرْوَاحُ

Gölgelerden sonra her yanı zifiri karanlık olan kabrin dibinde kabir toprağını kendime yastık edindiğimde

Veya tepenin başında (düşmanlar tarafından öldürüldükten sonra baş tarafımdan çıkacak baykuşun intikamım alınıncaya kadar "Beni sulayın!" diyerek ötmeye devam etmesi sonucunda)[31] *baykuşa dönüştüğümde ya da yeryüzünün belirgin bir yerinde toprak altında olduğumda…*

Beyitlerde şair düşmanlar tarafından öldürüldükten sonra ruhunun *hâme* ve *sadâ* gibi baykuşa dönüşeceğini ve intikamı alınıncaya kadar "Beni sulayın!" diyerek kabri başında ötmeyi sürdüreceğini öne sürmektedir.

Allah Resûlü, Cahiliye Arapları arasında *sadâ*, *hâme* ve *baykuş* adıyla bilinen ve öldürülen kimsenin intikamı alınıncaya kadar kabri başında ötmeyi sürdürdüğüne inanılan batıl inancı yasaklamaktadır. Allah Resûlü bu bağlamda şöyle buyurur:[32] "Baykuşu ve safer ayını uğursuz saymak asla doğru değildir."

3. Cesetten Ayrılan Ruhun Halleri

Câhiliye Arapları arasındaki yaygın inanışa göre ölen kimsenin *hava*, *sadâ*, *hâme* ve *baykuş* şeklini alan ruhu yeryüzü ve gökyüzü arasında mütemadiyen dolaşmaktadır. Bir başka ifade ile ruh yok olmamakta ve yeniden sahibinin cesedinde eski haline geri dönmemektedir. Câhiliye şairi Şeddâd b. el-Esved (öl.?/?), Bedir savaşında Müslümanlar tarafından öldürülen Kureyşli müşriklerin ardından söylediği ağıtta bu duruma işaret etmekte ve beyitlerde şöyle demektedir:[33]

أَيُوعِدُنَا ابْنُ كَبْشَةَ أَنْ سَنَحْيَا وَكَيْفَ حَيَاةُ أَصْدَاءٍ وَهَامِ
أَتَتْرُكُ أَنْ تَرُدَّ الْمَوْتَ عَنِّي وَتُحْيِينِي إِذَا بَلِيَتْ عِظَامِي

İbn Kebşe[34] *bana yeniden hayat bulacağımız yolunda söz veriyor mu? Sadâ ve hâme (şeklini almış ruhların) hayatı nasıl olacak?*

---

[29] İbn Manzûr, *Lisânu'l 'Arab,* "Sâd", IV, 2421.

[30] 'Abîd b. el-Abras, *Dîvân*, s. 44.

[31] Beyitte yer alan ذا بومة ifadesi "Düşmanlar tarafından öldürüldükten sonra baş tarafımdan çıkacak baykuşun intikamım alınıncaya kadar "Beni sulayın!" diyerek ötmeye devam etmesi sonucunda baykuş sahibi olmam" anlamına gelmektedir. Bkz. 'Abîd b. el-Abras, *Dîvân*, s. 44.

[32] Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, Kitâbu't-tıbb, 25, (4: 39); İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "He", 6: 4723.

[33] Ebu'l-'Alâ' el-Ma'arrî, *Risâletu'l-Ğufrân,* thk. 'Âişe 'Abdurrahmân, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, 1977, s. 421. Söz konusu beyitler küçük değişikliklerle Câhiliye şairi el-Esved b. Ya'fur'a da nispet edilmektedir. Bkz: el-Esved b. Ya'fur, *Dîvân,* thk. Nûrî Hammûdî el-Kaysî, Vezâratu's-Sekâfeti ve'l-İ'lâm, Bağdat, 1968, s. 60.

[34] İbn Kebşe, Mekkeli müşrikler tarafından Allah Resûlü'ne yapılan yakıştırma olup İbn Ebî Kebşe künyesinin kısaltılmış şeklidir. Ebû Kebşe ise Allah Resûlü'nün anaları tarafından atalarından biri olup Şi'râ isimli yıldıza tapan ilk şahıstır. Bu sebeple Allah Resûlü insanları putlara tapmaktan vaz geçmeye ve sadece Allah'a kulluk etmeye davet edince Mekkeli müşrikler atalarının dinine muhalefet eden Allah Resûlü'ne İbn Kebşe ve İbn Ebî Kebşe yakıştırması yapmışlardır. Bkz: el-Kurtubî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'* , thk. 'Abdullah 'Abdulmuhsin et-Turkî, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 2006, XX, 62. Ayrıca bkz. Ebu'l-'Alâ' el-Ma'arrî, *Risâletu'l Ğufrân,* s. 421.

(Ey İbn Kebşe!) Ölümü benden defetme ve kemiklerim çürüdükten sonra beni yeninden hayata döndürme hususunda söyleyecek sözün kalmadı mı?

Beyitlerden de anlaşılacağı üzere ölüm ötesi hayata inanmayan müşrikler ruhun tamamen yok olup gitmediğine aksine gökyüzü ve yeryüzü arasında dolaştığına inanmaktadırlar.

Yine Câhiliye Arapları arasındaki yaygın inanışa göre cesetten ayrıldıktan sonra *hâme* şeklini alan ruh karanlık ve ıssız yerlerde, kabristanlıklarda ve metruk alanlarda ürkütücü sesler çıkarmaktadır. Şair 'Abîd b. el-Abras (öl. 598), bu hususa işaret etmekte ve şöyle demektedir:[35]

فِي كُلِّ وَادٍ بَيْنَ يَثْرِ ـبَ فَالْقُصُورُ[36] إِلَى الْيَمَامَة

تَطْرِيبُ[37] عَانٍ أَوْ صِيَا ـح مُحَرَّقٍ[38] أَوْ صَوْتُ هَامَه

Yesrib ile Hîra'da bulunan Munzir oğullarına ait saraylardan sonra el-Yemâme'ye kadar olan mesafe arasındaki her vadide

Bir esirin iniltisi veya Lahm kabilesi mensupları tarafından ateşe verilen kimselerin haykırışları ya da hâme kuşunun (ürkütücü) sesi vardır.

Görüleceği üzere Yesrib ile el-Yemâme arasında bulunan ıssız vadilerde sadece kaderlerine terk edilmiş esirlerin iniltileri, Lahm kabilesi mensupları tarafından ateşe verilen kimselerin haykırışları ve hâme kuşu şeklini almış ruhların ürkütücü sesleri duyulmaktadır.

Ebû duâd el-İyâdî (öl. ?/?) ise sadâ ve hâme şeklini almış ruhların kabristanlıklarda dolaştıklarına gönderme yapmakta ve bu bağlamda şunları söylemektedir:[39]

سُلِّطَ الْمَوْتُ وَالْمَنُونُ عَلَيْهِمْ فَلَهُمْ فِي صَدَى الْمَقَابِرِ هَامُ

Ölüm ve ecel başlarına musallat edildi de kabirlerde bulunan sadâ kuşları arasında düşmanların hâme kuşlarına dönüşmüş ruhları da yer aldı.

Hem Câhiliye hem de İslâm döneminde yaşamış muhadram kadın şair el-Hansâ (öl. 24/645) da ruhların kabirlerin etrafında dolaştıklarına işaret etmekte ve beyitlerde şöyle demektedir:[40]

إِنَّ الزَّمَانَ وَمَا يَفْنَى لَهُ عَجَبٌ أَبْقَى لَنَا ذَنَباً وَاسْتُؤْصِلَ الرَّأْسُ

أَبْقَى لَنَا كُلَّ مَجْهُولٍ وَفَجَّعَنَا بِالْحَالِمِينَ فَهُمْ هَامٌ وَأَرْمَاسُ

Zamanın ve zaman içerisinde yok olan her şeyin durumu enteresandır. (Zaman) bize kuyruk bıraktı da baş gövdeden koparıldı.

Bize her meçhulü bıraktı da akıl ve hikmet sahiplerinin aramızdan ayrılmalarıyla bizi acıya boğdu. Akıl ve hikmet sahipleri artık hâme kuşlarına dönüştüler ve (cesetleri) kabirleri mesken edindiler.

Görüleceği üzere el-Hansâ'ya göre toplumda lider konumunda olan akıl sahibi hikmet ehli kimseler bu dünyadan göç ettikten sonra cesetleri kabirleri mesken edinmekte ve hâme kuşlarına dönüşen ruhları da kabirlerin etrafında dolaşmaktadır.

---

[35] 'Abîd b. el-Abras, *Dîvân*, s. 109.

[36] Beyitte yer alan القصور ifadesi ile Irak'ın Hîra bölgesinde yaşayan Munziroğulları hükümdarlarına ait saraylar kastedilmektedir. Bkz. 'Abîd b. el-Abras, *Dîvân*, s. 109.

[37] Beyitte yer alan تطريب عان ifadesi esir düşmüş kimsenin hıçkırarak içli bir şekilde ağlaması anlamındadır. Bkz. 'Abîd b. el-Abras, *Dîvân*, s. 109.

[38] Beyitte yer alan المحرّق ifadesi ile Lahm kabilesi mensupları tarafından ateşe verilen kimse kastedilmektedir. Bkz. 'Abîd b. el-Abras, *Dîvân*, s. 109.

[39] el-Asma'î, *el-Asma'iyy* , s. 187; el-Elûsî, *Bulûğu'l-ereb*, II, 312.

[40] el-Hansâ, Tumâdır bint 'Amr b. el-Hâris b. eş-Şerîd, *Dîvân*, şrh. Hamdo Tammâs, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2004, s. 74.

Yine muhadram şairlerden Lebîd b. Rabî'a el-'Âmirî (öl. 41/661) de kardeşinin ardından söylediği mersiyede ruhların sadâ ve hâme şeklini aldıktan sonra kabirler üzerinde dolaştıklarına işaret etmektedir:[41]

وَلَيْسَ النَّاسُ بَعْدَكَ فِي نَفِيرٍ وَلَا هُمْ غَيْرُ أَصْدَاءٍ وَهَامِ

Senden sonra insanlar ne bir savaşa katılacaklar ne de sadâ ve hâme kuşları dışında bir hal alacaklar.

Câhiliye Arapları arasındaki yaygın inanışa göre cesetten ayrılan ruh yalnızlık hissetmekte, endişe duymakta ve acı acı ötmektedir. Şair Kurrâd b. Ğuveyye b. Sulmî b. Rabî'a b. Zebbân (öl. ?/?) bu duruma işaret etmekte ve beyitlerde şunları söylemektedir:[42]

أَلَا لَيْتَ شِعْرِي مَا يَقُولَنْ مُخَارِقٌ إِذَا جَاوَبَ الْهَامُ الْمُصَيِّحُ هَامَتِي

وَدُلِّيتُ فِي زَوْرَاءَ يُسْقَى تُرَابُهَا عَلَيَّ طَوِيلاً فِي ثَرَاهَا إِقَامَتِي

Keşke Muhârık'ın acı acı öten hâme (şeklini almış) ruhu benim hâmeme cevap verdiğinde ne söyleyeceğini bilebilsem

Dibi yana doğru oyulan, toprağı uzunlamasına atılan ve ikamet yerim olan kabre konulduğumda.

Şair Bişr b. 'Uleyk et-Tâî (öl. ?/?) ise kılıç ve mızrak darbeleriyle can veren düşmanın vücudundan ayrılan ruhun bitkin haldeki ötüşünü tasvir ettiği beyitlerde şunları söylemektedir:[43]

تَسُوقُ عَضَارِيطُ الرِّكَابِ نِسَاءَكُمْ وَقَدْ غَادَرُوا مِنْهُنَّ نَوْحاً وَمَأْتَمَا

يَنُحْنَ عَلَى قَتْلَاكُمُ عِنْدَ مَعْرَكٍ تَرَكْنَا بِهِ هَاماً يَصِيحُ مُهَشَّما

Develerin hizmetindeki köleler (esir düşmüş) kadınlarınızı sürerken erkekleriniz arkada feryat figan ve matem bırakmışlardı kadınlarınızdan.

Kadınlarınız savaş meydanında ölülerinize ağlarken bitkin halde öten hâme kuşları bıraktık biz orada.

Görüleceği üzere düşman kılıç ve mızrak darbeleriyle can verirken vücudundan ayrılan ruh da bitkin halde ötmektedir.

Ebû Zueyb el-Huzelî (öl. 28/648-649) de kardeşi Nuşeybe'nin ardından söylediği ağıtta kabristanlıklarda dolaşan sadâ kuşlarının ötüştüğüne işaret etmekte ve şöyle demektedir:[44]

فَإِنْ تُمْسِ فِي رَمْسٍ بِرَهْوَةَ ثَاوِيًا أَنِيسُكَ أَصْدَاءُ الْقُبُورِ تَصِيحُ

Geceyi Rahve'deki[45] mezarda gömülmüş halde geçirirsen mezarlıkların sadâ kuşları ötüşür halde dostun olur.

Beyitten de anlaşılacağı üzere sadâ kuşları mezarlıklarda dolaşmakta ve ötüşmektedir.

Yine Câhiliye Arapları arasındaki yaygın inanışa göre ölen kimsenin ruhu canlıları görmekte, hayatta kalanların davranışlarını izlemekte ve konuşulanları duymaktadır. Bu sebeple Câhiliye Arapları ölen kimseye hitaben "Ne olur uzaklara gitme"[46] diyerek ruhun uzak yerlere gitmemesi için yakarmaktadırlar. Umeyye b. Ebi's-Salt'ın hâme kuşu şeklini alan ruhu şairin hayatta kalan evlatlarını takip etmekte, sergiledikleri davranış biçimlerini izlemekte ve elde ettiği bilgileri kabirde Umeyye b.

[41] el-'Âmirî, Lebîd b. Rabî'a, *Dîvân*, Dâru Sâdır, Beyrut, ts., s. 203.
[42] Ebû Temmâm Habîb b. Evs et-Taî, *Dîvân*, şrh. Ahmed Hasen Besec, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1998, s.181; el-Merzûkî, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâ e*, I, 709.
[43] el-Cebbûrî, Yahya, *Kasâid Câhiliyye nâdira,* Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1988, s. 189, 190.
[44] *Dîvânu'l-Huzeliyyîn*, I, 116.
[45] Beyitte yer alan 'Rahve' lafzı Taif'te şahin ve kartal gibi yırtıcı kuşların uğrak yeri olan bir yol ismidir. Bkz. el-Hamevî, Şihâbuddîn, Ebî 'Abdillah, Yâkût b. 'Abdillah, *Mu'cemu'l-buldân*, Dâru Sâdır, Beyrut, 1977, III, 108.
[46] Sözgelimi bkz. el-Hansâ, *Dîvân*, s. 39; 'Ali, Cevâd, *el-Mufassal fi târîhi'l 'Arab,* V, 159.

Ebi's-Salt'a aktarmaktadır. Umeyye b. Ebi's-Salt bu bağlamdaki inancını beyitlere şu ifadelerle yansıtmaktadır:[47]

هَامِي تُخْبِرُنِي بِمَا تَسْتَشْعِرُوا فَتَجَنَّبُوا الشَّنْعَاءَ وَالْمَكْرُوهَا

Hâme kuşum içinizde beslediğiniz duyguları bana bildirmekte. Aman ha uzak durun kötü ve çirkin eylemlerden.

Câhiliye Arapları arasındaki yaygın inanışa göre ölen kimsenin ruhu, canlılara zarar ve fayda verme gibi olağanüstü güçlere de sahiptir. Bu bakımdan geride kalan eş ölen kimsenin ruhu tarafından zarar görmemesi ve ruhun hoş tutulması amacıyla bir yıl boyunca yas tutmaktadır. Bu süre zarfında yas tutan kadın "*hıfş*" adı verilen bir çadıra kapatılmakta, üzerinde süs bulunmayan sade elbiseler giydirilmemekte ve koku kullanmamaktadır. Bir yıl boyunca hoş tutulan ruhun verebileceği muhtemel zararlardan emin olunduktan sonra koku sürmek, tırnak kesmek, yüzden kıl almak, hayvan veya kuşa sürtünmek, avret mahallini kuş ile silmek ve kuşu yere fırlatmak suretiyle yas sonlandırılmaktadır.[48] Şair Lebîd b. Rabî'a mensubu bulunduğu Ca'fer oğulları aşiretinde var olan el açıklığı gibi erdemlerle övündüğü beyitte dul kadınların bir yıl boyunca yas tuttuklarına işaret etmekte ve şöyle demektedir:[49]

وَهُمُ رَبِيعٌ لِلْمُجَاوِرِ فِيهِمُ وَالْمُرْمَلَاتِ[50] إِذَا تَطَاوَلَ عَامُهَا

(Mensubu bulunduğum aşîret bireyleri) civarda yaşayanlara ve yas tutma süresi bir yıla dayandığı vakitte (ihtiyaç sahibi) dul kadınlara (el açıklığı ve mutluluk bahşetmede adeta) bahardır.[51]

Câhiliye Arapları ruhların hayatta kalan kimselere fayda ve zarar verecek güce sahip oldukları yolundaki inanışları sebebiyle kabirleri ziyaret etmekte ve kabirlerin başında günlerce hatta aylarca ikamet etmektedirler. Kuss b. Sâ'ide (öl. 600) vefat eden iki kardeşinin ardından söylediği mersiyede bu duruma işaret etmekte ve beyitte şöyle demektedir:[52]

أُقِيمُ عَلَى قَبْرَيْكُمَا لَسْتُ بَارِحًا طَوَالَ اللَّيَالِي أَوْ يُجِيبَ صَدَاكُمَا

Kabriniz başında geceler boyu kalıyorum da ayrılmıyorum veya sadâ (kuşu şeklini almış ruhlarınız) cevap verinceye kadar bekliyorum.

Câhiliye Arapları ataların, liderlerin ve eşraftan kimselerin kabirlerini ziyaret etmekte ve zor durumlarda ruhlarından selâmet dilemektedirler. Bu sebeple ataların, liderlerin ve eşraftan kimselerin kabirleri üzerine türbeler inşa etmekte ve türbelere kutsiyet elbisesi giydirmektedirler.[53] Şair Bişr b. Ebî Hâzim el-Esedî (öl. 22/597), Evs b. Hârise'yi (öl. ?/?) hicvettiği beyitte bu hususa işaret etmektedir:[54]

جَعَلْتُم قَبْرَ حَارِثَةَ بْنِ لَأْمٍ إِلَها تَحْفُلُونَ بِهِ فُجُورا

Hârise b. Le'm'in[55] kabrini ilah edindiniz de orada sefihçe tören düzenler oldunuz.

---

[47] el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-zeheb*, II, 119.
[48] el-Elûsî, *Bulûğu'l-ereb*, II, 50; 'Ali, Cevâd, *el-Mufassal fi târîhi'l 'Arab*, V, 173; el-Batal, 'Ali, *es-Sûratu fi'ş- şi'ri'l-'Arabî*, Dâru'l-Endelus, ys., 1981, s. 50
[49] el-Kuraşî, Ebû Zeyd Muhammed b. Ebi'l-Hattâb, *Cemheretu eş'âri'l-'Arab fi'l-Câhiliyyeti ve'l-İslâm*, thk. 'Ali Muhammed el-Bicâvî, Nahdatu Mısr, Kahire, ts., s. 269.
[50] Beyitte yer alan المرملات ihtiyaç sahibi dul kadınlar anlamındadır. Bkz. Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. 'Ali et-Tebrîzî, *Şerhu'l-kasâidi'l-'aşr*, tsh. 'Abdussellâm el-Hûfi, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1985, s. 208.
[51] Şair Lebîd'in babası Rabî'a fazla cömert olması sebebiyle 'Muhtaçların baharı' lakabıyla şöhret bulmuştur. Bkz. Dayf, Şevkî, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî el-'Asru'l-İslâmî*, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire,1963, s. 89.
[52] el-Merzûkî, *Şerhu Dîvâni'l-hamâse*, I, 619; Sadruddîn 'Ali b. Ebi'l-Ferec b. el-Hasen, *el-Ham etu'l-Basriyye*, thk. 'Adil Suleymân Cemâl, Mektebetu'l-Hâncî, Kahire, 1999, II, 639.
[53] 'Ali, Cevâd, *el-Mufassal fi târîhi'l-'Arab*, V, 176.
[54] el-Esedî, Bişr b. Ebî Hâzim, *Dîvân*, thk. Mecîd Tarrâd, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut, 1994, s. 74.
[55] Beyitte yer alan Hârise b. Le'm, Evs b. el-Hârise'nin babasıdır. Bkz. el-Esedî, Bişr b. Ebî Hâzim, *Dîvân*, s. 74.

Allah Resûlü'nün kabirleri toprak seviyesinin üzerinde yükselmeyi yasaklamış[56] olması da Câhiliye Araplarının türbelere kutsiyet elbisesi giydirdiklerine işaret eden göstergelerdendir.

Câhiliye Arapları ruhun insan hayatına benzer yaşam biçimi sergilediklerine de inanmaktadırlar. Mesela ruh, tıpkı insan gibi yemeye, içmeye, uykuya ve giysiye ihtiyaç duymaktadır. Câhiliye Arapları yediklerinden ve içtiklerinden "Ölen falan kimsenin payı" adı altında ruhlar için pay ayırmakta ve bu payı kabirler üzerine serpiştirmektedirler.[57] Örneğin şair Evs b. Hacer, 'Amr b. Mes'ûd'un (öl.?/?) ardından söylediği mersiyede ruhların yiyip içtiklerine işaret etmekte ve beyitte şöyle demektedir:[58]

أَلْمُطْعِمُ الْخَيَّ وَالْأَمْوَاتَ إِنْ نَزَلُوا شَحْمَ السَّنَامِ مِنَ الْكُومِ الْمُقَاحِيدِ

('Amr b. Mes'ûd) hörgücün yağlı iyi tarafından halka ve (kabre) indiklerinde ölülere yedirendir.

Câhiliye Arapları ölmüş kimsenin kabri başında deve kesmekte ve akıtılan kanı kabrin üzerine serpiştirmektedirler.[59] Söz gelimi bir şahıs Necâşî ismiyle bilinen şairin kabri başında durur ve kabre hitaben "Senin hakkında söylenecek kelimeler kifayetsiz kalmasa ve özelliklerin hakkıyla dile getirilebilecek olsa daha çok şeyler söylerdim" der. Daha sonra söz konusu şahıs devesini boğazlar ve beyitlerde şunları söyler:[60]

عَقَرْتُ عَلَى قَبْرِ النَّجَاشِيِّ نَاقَتِي بأبيضَ عَضْبٍ أَخْلَصَتْهُ صياقِلُهْ

على قبر مَن لو أنني مِتُّ قبلَهُ لهانَتْ عليهِ عند قبري رواحلُهْ

Kendilerini mesleğe adamış ustaların bilediği keskin kılıçla Necâşî'nin kabri başında devemi boğazladım.

Önce ben ölmüş olsaydım kabrimin başında develerini umursamadan (göme çe boğazlayacak) kimse olan (Necâşî'nin) kabri başında.

Allah Resûlü'nün şairi Hassân b. Sâbit (öl. 60/680), Rabî'a b. Mukeddem isimli şahsın kabrinin bulunduğu yerden geçerken devesi ürker. Rabî'a b. Mukeddem'in kabri Câhiliye döneminde gelen geçenlerin uğrak yeridir ve başucunda develer kesilmektedir. Devenin ürktüğünü gören Hassân b. Sâbit beyitlerde şunları söyler:[61]

لَا تَنْفُرِي يَا نَاقُ مِنْهُ فَإِنَّه شَرَّابُ خَمْرٍ مِسْعَرٌ لِحُرُوبِ

لَا يَبْعُدَنَّ رَبِيعَةُ بْنُ مَكَدَّمٍ وَسَقَى الْغَوَادِيِ قَبْرَهُ بِذَنُوبِ

لَوْ لَا السِّفَارُ وَبُعْد خَرْقِ مَهْمَهٍ لَتَرَكْتُهَا تَحْبُو عَلَى الْعُرْقُوبِ

Be hey deve! Ürkme onun kabrinden. Zira o çok fazla içki tüketendir ve savaşların fitilini çokça ateşleyendir.

Rabî'a b. Mukeddem'in (kabri) sakın ola ırak kalmasın ve gelip geçenler kovayla sulasın.

Yolculuklar ve ıssız çölü aşma işi olmasaydı (kabri başında) devemi bırakırdım da sürünürdü dirsekleri üzerinde.[62]

Kabir başında deve kesme ve devenin kanıyla kabrin sulanması yolundaki Câhiliye âdeti, vefat etmek üzere olan kimsenin evlatlarına öldükten sonra kabri başında deve boğazlamaları için

[56] Muslim, "Cenâiz", 31.
[57] 'Ali, Cevâd, *el-Mufassal fi târîhi'l-'Arab*, V, 159.
[58] Evs b. Hacer, *Dîvân*, s. 25.
[59] 'Ali, Cevâd, *el-Mufassal fi târîhi'l-'Arab*, VI, 130.
[60] el-Muberrid, *el-Kâmil fi'l-luğa*, IV, 74.
[61] Bin Sâbit, Hassân, *Dîvân*, Velîd 'Arafât, Dâru Sâdır, Beyrut, 2006, I, 410.
[62] Ölen kimseye ait devenin boyun kısmı arka ayaklarına bağlandıktan sonra kabir başında aç susuz bırakılarak ölüme terk edilmesi Câhiliye âdetidir. Bkz. el-Elûsî, *Bulûğu'l-ereb*, II, 307.

vasiyette bulunacak boyutta ileri seviyededir. Vasiyetin yerine getirilmemesi durumunda ömürlerini fakirlik ve yokluk içerisinde geçirmeleri için kabirde evlatlarına beddua edeceğini söyleyerek tehdit etmektedir. Söz gelimi Curaybe b. el-Eşîm (öl. ?/?) öldükten sonra deve kesmesi için oğluna vasiyette bulunmakta ve oğlunun vasiyeti yerine getirmemesi durumunda beddua edeceğini söylemektedir. Curaybe b. el-Eşîm bu bağlamda şunları söylemektedir:[63]

فَإِنْ أَنْتَ لَمْ تَعْقُرْ عَلَيَّ مَطِيَّتِي فَلَا قَامَ فِي مَالٍ لَكَ الدَّهْرَ حَالِبُ

Şayet kabrim üzerinde bineğimi boğazlamazsan ömür billah sana ait hiçbir mal sağılmasın da bereket görmeyesin.

Kuşkusuz kabir üzerinde deve boğazlanması ve akıtılan kanla kabrin sulanması ölümle ilintili dinî bir ritüel olup ölümün yok olma anlamına gelmediği aksine bir halden başka bir hale geçiş anlamı taşıdığı yolundaki inancın yansımasıdır.[64]

Câhiliye Arapları arasındaki yaygın inanışa göre ruh susamakta ve hararetle su içme arzusunda bulunmaktadır. Bu sebeple Câhiliye Arapları ölen kimseye ait kabrin bol yağmur suyuyla sulanması için dua etmektedirler. Sadâ ve hâme adı verilen kuş halindeki ruhun "Beni sulayın! Beni sulayın!" diyerek mütemadiyen ötmesinden de anlaşılacağı üzere bol yağmur suyuyla sulanması istenen kimse kabirde yatan şahıs değil aksine şahsın ruhudur. Söz gelimi Evs b. Hacer, Fudâle b. Kilde'ye (öl. ?/?) ait kabrin bol yağmur sularıyla sulanmasını istemekte ve sadâ kuşu şeklini almış ruhun sabah akşam suya kanması için dua etmektedir. Evs b. Hacer bu bağlamda şunları söyler:[65]

يَسْقِي صَدَاكَ وَمُمْسَاهُ وَمُصْبَحهُ رِفْهَا وَرَمْسُكَ مَحْفُوفٌ بِأَظْلَالِ

Sabah akşam her daim yağmur suları sadânı sulasın ve gölgelerle kuşatılsın kabrin.

Muhadram hanım şair el-Hansâ, savaş meydanında öldürülen kardeşi Sahr'ın ardından söylediği mersiyede kardeşinin defnedildiği kabrin bulunduğu bölgenin bardaktan boşanırcasına yağan yağmur sularıyla sulanması için dua etmekte ve şunları söylemektedir:[66]

أَسْقَى بِلَادا ضُمِّنَتْ قَبْرَهُ صَوْبُ مَرَابِيعِ الْغُيُوثِ السَّوَارْ

وَمَا سُؤَالِي ذَاكَ إِلَّا لِكَيْ يُسْقَاهُ هَامٍ بِالرَّوِيِّ فِي الْقِفَارْ

İlkbaharda otlakları yeşerten ve gece vakti akıp giden şiddetli yağmur suları Sahr'ın kabrini içinde barındıran diyarı sulasın.

Bunu istememin yegâne sebebi bardaktan boşanırcasına yağan yağmurun ıssız çölleri suya kandırması yolundaki arzumdur.

Kuşkusuz kabrin ve kabri içinde barındıran bölgenin yağmur sularıyla sulanması için dua edilmesi, hâme ve sadâ kuşları şeklini almış ruha yapılan duanın zaman içerisindeki gelişmiş formatıdır.[67] Bir başka ifade ile kabirlerin ve kabirleri içinde barındıran bölgelerin yağmur sularıyla sulanması için yapılan dua, ruhların hayatta kalanlara yarar veya zarar verebilecek olağanüstü güce sahip oldukları yolundaki inancın uzantısıdır. Nitekim Câhiliye Arapları özellikle liderlere ve atalara ait kabirleri yüksek tepelere kurmakta ve ruhlarının yağmur yağdıracak güce sahip olduklarına inanmaktadırlar. Bu sebeple Câhiliye Arapları liderlerin ve ataların kabirlerinden medet ummakta ve

[63] el-Elûsî, *Bulûğu'l-ereb*, II, 308.
[64] 'Ali, Cevâd, *el-Mufassal fi târîhi'l-'Arab,* VI, 130.
[65] Bin Hacer, Evs, *Dîvân*, thk. Muhammed Yûsuf Necm, Dâru Beyrut, Beyrut, 1980, s. 105, 106.
[66] el-Hansâ, *Dîvân,* s. 61.
[67] Söz gelimi bkz. ed-Dabbî, el-Mufaddal, *el-Mufaddaliyyât,* thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd., Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, 1942, s. 268.

yağmur yağdırmaları için dua etmektedirler. Beyitlerde sıkça rastlanan يستسقى الغمام بوجهه "Falan kimsenin yüzü suyu hürmetine yağmur bulutlarından yağmur yağdırması istenir" veya يستسقى الغمام به "Falan kimse ile yağmur bulutlarından yağmur yağdırması istenir" şeklindeki ifadeler[68] de bu duruma işaret eden göstergelerdendir.

Geçmiş dönemlerde şarap mukaddes kabul edilmekte ve ilahlara kurban olarak sunulan kimselerin kabrine konulmaktadır.[69] Kuss b. Sâ'ide de iki dostunun ardından söylediği mersiyede kabir, sadâ ve şarap üçlüsü arasında bağlantı kurmakta ve beyitlerde şunları söylemektedir:[70]

أُقِيمُ عَلَى قَبْرَيْكُمَا لَسْتُ بَارِحاً طُوَالَ اللَّيَالِي أَوْ يُجِيبَ صَدَاكُما

أَصُبُّ عَلَى قَبْرَيْكُمَا مِنْ مُدَامَةٍ فَإِنْ لَمْ تَذُوقَاهَا أَبَلُّ ثَرَاكُمَا

Kabriniz başında geceler boyu kalıyorum da ayrılmıyorum veya sadâ (kuşu şeklini almış ruhlarınız) cevap verinceye kadar bekliyorum.

Kabirlerinizin üzerine şarap döküyorum. Şayet şaraptan tatmaz iseniz (en azından) toprağınızı ıslatıyorum.

Beyitlerden de anlaşılacağı üzere kabirlerin üzerine dökülen şaraptan sadâ kuşu şeklini almış ruhlar tatmazlarsa en azından topraklar ıslatılacaktır. Bir başka ifade ile ruhların razı edilmesi için yapılması gereken ayin uygulanmış olacaktır.

Hâtim et-Tâî (öl. 605) de vasiyetinde eşi Mâviye'den kabrini şarap ile sulamasını istemekte ve beyitte şöyle demektedir:[71]

أَمَاوِيُّ[72] إِمَّا مِتُّ فَاسْعَيْ بِنُطْفَةٍ مِنَ الْخَمْرِ فَانْضَحِنَّ بِهَا قَبْرِي

Ey Mâviye! Ölürsem aceleci ol ve bir parça şarap tedarik et de kabrimi mutlaka şarapla sula.

Câhiliye şairini endişelendiren şey öldükten sonra ruhunun su ve şarap bulunmayan ıssız çöllerde başıboş kalma ihtimalidir. Hâtim et-Tâî bu bağlamda şöyle der:[73]

أَمَاوِيُّ، إِنْ يُصْبِح صَدَايَ بِقَفْرَةٍ مِنَ الْأَرْضِ لَا مَاءٌ وَلَا خَمْرُ

Ey Mâviye! Sadâ şeklini almış ruhum yeryüzünde su ve şarap bulunmayan ıssız bir çöle düşerse (ne olur halim?)

Görüleceği üzere ruhun su ve şarap içmeye ihtiyaç duyduğuna inanan Câhiliye şairi öldükten sonra sadâ şeklini alacak olan ruhunun su ve şarap bulunmayan ıssız çöllere düşebileceği yolunda endişe duymaktadır.

4. Ruh ve Gün Batımı

Câhiliye Arapları arasındaki yaygın inanışa göre gün batımı ile ölüm arasında bir bağlantı söz konusudur. Şöyle ki Arap dilinde وَجَبَ fiili "*battı*" ve "*helak oldu*" anlamlarında kullanılmaktadır. Nitekim وجبت الشمس ifadesi "Güneş battı" anlamına gelmekte iken الواجب kavramı ise "helak olan kimse" manasındadır.[74] Câhiliye şairi Kays b. el-Hatîm الواجب kavramını "helak olan kimse" anlamında kullanmakta ve beyitte şöyle demektedir:[75]

---

[68] Mûsâvî Ahmed ve Bin Sa'îd 'Abbâsiyye, "*Tukûsu'l-istimtâr fi'ş-şi'ri'l-câhilî*", Mecelletu Makâlîd, Cezayir, 10 (2016), s. 140.
[69] es-Sevvâh, Firâs, *Muğâmeratu'l-'akli'l-ûlâ*, Dimaşk, Dâru'l-Kelime, 1988, s. 294.
[70] el-Merzûkî, *Şerhu Dîvâni'l-hamâse*, I, 877; Sadruddîn 'Ali b. Ebi'l-Ferec b. el-Hasen, *el-Ham etu'l-Basriyye,* II, 639.
[71] et-Tâî, Hâtim b. 'Abdullah, *Dîvân*, thk. 'Adil Suleymân Cemâl, Matba'atu'l-Medenî, Kahire, ts., s.252.
[72] Beyitte yer alan ماوي ile şairin eşi ماوية kastedilmektedir. Bkz. et-Tâî, Hâtim b. 'Abdullah, *Dîvân*, s.13.
[73] et-Tâî, Hâtim b. 'Abdullah, *Dîvân*, s.209.
[74] İbn Manzûr, *Lisânu' 'Arab,* "Vâv", VI: 4767.
[75] Bin el-Hatîm, Kays, *Dîvân*, thk. İbrâhîm es-Sâmerrâî vd., Matba'atu'l-Ânî, Bağdat, 1962, s. 35.

أَطَاعَتْ بَنُو عَوْفٍ أَمِيرًا نَهَاهُمُ عَنِ السِّلْمِ حَتَّى كَانَ أَوَّلَ وَاجِبِ

'Avf oğulları barışı yasaklayan bir lidere uydular da ilk helak olan kimse (uydukları lider) oldu.

Yine Câhiliye Arapları arasındaki yaygın inanışa göre gün batımı ile vahşi hayvanları ve sabî çocukları yediğine[76] inanılan hayalî "*anka kuşu*" arasında da bağlantı söz konusudur. Şöyle ki عنقاء مُغْرِب "(Yakaladığını) yok eden anka" adıyla bilinen söz konusu iri yarı hayalî kuş gün batımında ortaya çıkmakta ve ele geçirdiği her şeyi yok etmektedir. Bu sebeple başa gelen musibetler عنقاء مُغْرِب "(Yakaladığını) yok eden anka" ismiyle de anılmaktadır. Nitekim طارت بفلان عنقاء مغرب "Falan kimseyi (yakaladığını) yok eden anka uçurdu" şeklindeki Arap atasözünün ذهبت به الداهية "Musibet onu götürdü/helak etti" anlamına geliyor olması[77] da bu durumu destekler mahiyettedir.

Câhiliye şairlerine ait beyitlerde de anka kuşunun ölümle irtibatlandırıldığı görülmektedir. Söz gelimi Huzeyl kabilesine mensup meçhul bir şair anka kuşunun kendisini helak edeceğine işaret etmekte ve beyitte şöyle demektedir:[78]

فَلَوْ أَنَّ أُمِّي لَمْ تَلِدْنِي لَحَلَّقَتْ بِيَ الْمُغْرِبُ الْعَنْقَاءُ عِنْدَ أَخِي كَلْبِ

Annem beni doğurmasaydı (yakaladığını) yok eden anka kuşu kardeşim Kelb'in yanına uçururdu beni.[79]

Câhiliye şairi Hâdire'de (öl. ?/?) anka kuşunu benzer anlamda kullanmakta ve beyitte şöyle demektedir:[80]

كَأَنَّ عُقَيْلاً فِي الضُّحَى حَلَّقَتْ بِهِ وَطَارَتْ بِهِ فِي الْجَوِّ عَنْقَاءُ مُغْرِبُ

Yakaladığını yok eden anka kuşu sanki Ukayl'i kuşluk vakti uçurdu ve havada felakete doğru kanatlandı.

Beyitlerden de anlaşılacağı üzere Câhiliye Arapları sadâ, hâme ve baykuş gibi efsane anka kuşunu da yok olma ve ölümle direk ilişkilendirmektedirler.

Son olarak şu hususu da belirtmek gerekir ki Arap dilinde karga anlamına gelen غراب kelimesi de köken itibarıyla gün batımı anlamındaki مغرب ve عنقاء مُغْرِب ile aynıdır. Bu bakımdan karga daha çok göç edilmiş veya ölüm sebebiyle viran kalmış yerleri mesken edindiğinden Cahiliye Arapları nazarında uğursuzluk getirdiğine inanılmaktadır.[81] Bu sebeple şairler arasında daha çok غراب البين "ayrılık kargası" şeklinde tanımlanmaktadır. Söz gelim şair 'Antera b. Şeddâd (öl. 614), Bedr oğulları tarafından öldürülen Mâlik b. Zuheyr el-'Absî'nin (öl. ?/?) ardından söylediği mersiyede kargayı uğursuzluk ve ebedî ayrılık sembolü olarak kullanmaktadır.[82]

أَلَا يَا غُرَابَ الْبَيْنِ فِي الطَّيَرَانِ أَعِرْنِي جَنَاحًا قَدْ عَدِمْتُ بَنَاتِي

تُرَى هَلْ عَلِمْتَ الْيَوْمَ مَقْتَلَ مَالِكٍ وَمَصْرَعَهُ فِي ذِلَّةٍ وَهَوَانِ

Be uçuşuyla (uğursuzluk getiren) ayrılık kargası! Kızlarımdan mahrum kalayım (ne olur) bana bir kanat ödünç ver

---

[76] İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "'Ayn", IV: 3136.
[77] İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "'Ayn", IV: 3136.
[78] İbn Kuteybe Ebû Muhammed 'Abdullah b. Muslim ed-Dîneverî, *Kitâbu'l-Ma'ânî'l-kebîr fî ebyâti'l-ma'ânî*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1984, I, 281.
[79] Beyitte yer alan حلقت بي ifadesi 'Beni helak ederdi' anlamındadır. Bkz. İbn Kuteybe, *Kitâbu'l-Ma'ânî'l-kebîr fî ebyâti'l-ma'ânî*, I, 282.
[80] el-Yezîdî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. el-'Abbâs, *Dîvânu şi'ri'l-Hâdira*, thk. Nâsıruddîn el-Esed, Mecelletu Ma'hedi'l-mahtûtâti'l-'Arabiyye, Câmi'atu'd-Duveli'l-'Arabiyye, Kahire, ts., s. 346.
[81] el-Makdisî, 'İzzuddîn b. 'Abdissellâm b. Gânim, *Keşfu'l-esrâr fî hikemi't-tuyûri ve'l-ezhâr*, thk. 'Alâ' 'Abdulvehhâb Muhammed, Dâru'l-Fadîle, Kahire, ts., s.104, 105.
[82] el-'Absî, 'Antera b. Şeddâd b. Mu'âviye b. Kurâd, *Dîvân*, tsh. Emîn Sa'îd, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, ts., s. 151.

Acaba bilgin var mı şu hususta: Bugün Mâlik adice ve zillet içerisinde öldürüldü ve de cansız bedeni yere yıkıldı mı?

Kuşkusuz uğursuzluk ve ayrılık sembolü şeklinde algılanan karganın gün batımı ve "yakaladığını yok eden" anlamına gelen efsane anka kuşuyla aynı kökten geliyor olması ruhların hayatta kalanlar üzerinde etkisi bulunduğu yolundaki inancın uzantısıdır.

5. Ruh ve Mekân İlişkisi

Uluslara has kültürlerde çoğu efsaneye göre ilk yaratılış sonsuz karanlıkta teşekkül etmiştir.[83] Câhiliye insanı da hayatın ruhun bedene girmesiyle başladığına ve bedenden ayrılmasıyla son bulduğuna inanmaktadır. Bir başka ifade ile sonsuzluktan gelen hayat yine sonsuzluğa geri dönmektedir. Câhiliye şairi en-Nâbiğatu'z-Zubyânî (öl. 605) bu hususa işaret etmekte ve beyitte şöyle demektedir:[84]

وَقَالَ الشَّامِتُونَ هَوَى زِيادٌ[85] لِكُلِّ مَنِيَّةٍ سَبَبٌ مُبِينُ

Çekemeyen düşmanlar Ziyad (hayattan kopup sonsuz boşluğa) düştü dediler. (Halbuki) her ecelin açık bir gerekçesi vardır.

Beyitten de anlaşılacağı üzere cesetten ayrılan ruh boşlukta uçmakta ve bir yerlere doğru düşmektedir. Bu bakımdan bazı ruhlar yer altında dipsiz karanlık kuyuları[86] ve viran olmuş metruk derin çukurları mesken edinmektedirler.[87] Hayatta kalan kimseler dipsiz kuyuları mesken edinen ruhlarla konuşmakta ve ruhlara hitaben söylenen sözlere ruhlar tarafından karşılık verildiği vehmine kapılmaktadırlar. Dahası dipsiz kuyuları mesken edinen ruhların sahiplerine ait cesetlerin yeniden hayata döndükleri vehmine de kapılmaktadırlar. Kimliği belirsiz Câhiliye şairi bu bağlamda şunları söylemektedir:[88]

أَلَمْ تَعْلَمِي أَنِّي دَعَوْتُ مُجَاشِعاً مِنَ الْحَفْرِ وَالظَّلْمَاءُ بَادٍ كُسُورُهَا
فَجَاوَبَنِي حَتَّى ظَنَنْتُ بِأَنَّهُ مِنْ جَوْفَاءَ[89] صَعْبٌ حُدُورُهَا
لَقَدْ سَكَنَتْ نَفْسِي وَأَيْقَنْتُ أَنَّهُ سَيَقْدُمُ وَالدُّنْيَا عُجَابٌ أُمُورُهَا

Bilmedin mi? kısmen ayırt edilen karanlıkta Mucâşi''ye kuyuda seslendim de

(Mucâşi') bana (net biçimde) cevap verdi o kadar ki aşağıya doğru inilmesi zor olan derin kuyudan (Mucâşi''nin çıkıp geleceğini) sandım.

(Böylece) mutlak bir sükûnete erdim ve Mucâşi''inin (kuyudan) çıkıp geleceğinden emin oldum. Ne enteresandır dünyanın halleri!

Yine kimliği belirsiz bir başka şair kuyuyu mesken edindiğine inandığı ruha seslendiğini, ruhun da anlaşılacak biçimde çok yakından kendisine karşılık verdiğini ve buna dayalı olarak ölmüş kimsenin gözle görülebilecek mesafede yakında bir yerlerde bulunduğunu vehmettiğini dile getirmekte ve beyitlerde şöyle demektedir:[90]

دَعَوْنَاهُ مِنْ عَادِيَةٍ نَضَبَ مَاؤُهَا وَهَدَمَ جَالِيهَا اخْتِلَافُ عُصُورِ
فَرَدَّ جَوَاباً مَا شَكَكْتُ بِأَنَّهُ قَرِيبٌ إِلَيْنَا بِالْإِيَابِ بَصِيرُ

[83] es-Sevvâh, Firâs, *Luğzu 'İştâr*, Dâru 'Alâiddîn, Dimaşk, 1985, s. 78.
[84] ez-Zubyânî, en-Nâbiğa, *Dîvân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, ts., s. 222.
[85] Beyitte yer alan Ziyad, şair Nâbiğa'nın bir diğer ismidir. Bkz. ez-Zubyânî, en-Nâbiğa, *Dîvân*, s. 222.
[86] el-Ebşîhî, Şihâbuddîn Muhammed b. Ahmed, *el-Mustatraf fi külli fennin mustazraf*, Dâru Mektebeti'l-Hayât, Beyrut, 1992, II, 165.
[87] el-Elûsî, *Bulûğu'l-ereb*, III, 3.
[88] el-Elûsî, *Bulûğu'l-ereb*, III, 3, 4.
[89] Beyitte yer alan جوفاء lafzı ile uçsuz bucaksız karanlık kuyu kastedilmektedir. Bkz. el-Elûsî, *Bulûğu'l-ereb*, III, 4.
[90] el-Elûsî, *Bulûğu'l-ereb*, III, 4.

Suyunun çekildiği ve asırlar boyu meydana gelen değişikliklerin şeklini bozduğu eski kuyudan seslendik ona d

Bize karşılık verdi. (Ses o kadar yakından geldi ki sesin sahibinin) gözle görülecek mesafede bize yakın olduğu hususunda şüphe etmedim.

Kuyuda veya yerin altında bulunan ruh seslenen kimseye karşılık vermemektedir. Kimliği belirsiz Câhiliye şairi beyitlerde bu hususa işaret etmektedir:[91]

دَعَوْتُ أَبَا الْمِغْوَارِ فِي الْحَفْرِ دَعْوَةً فَمَا آضَ صَوْتِي بِالَّذِي كُنْتُ دَاعِيا

أَظُنُّ أَبَا الْمِغْوَارِ فِي قَعْرِ مُظْلِمٍ تَجُرُّ عَلَيْهِ الذَّارِيَاتُ السَّوَافِيا

Ebu'l-Miğvar'a bir defa seslendim kazılmış çukurda da karşılık olarak çağrıma cevap bulmadı sesim.

Sert rüzgârların üzerine topraklar taşıdığı karanlık derinlikte olduğunu sanıyorum Ebu'l-Miğvar'ın.

Kimliği belirsiz bir başka şair yine ruha seslendiği halde ruh tarafından çağrısına karşılık verilmediğine işaret etmekte ve beyitte şöyle demektedir:[92]

وَكَمْ نَادَيْتُهُ وَاللَّيْلُ سَاجٍ بِعَادِيِّ الْبِئَارِ فَمَا أَجَابَا

Kuyuların başında ona ne kadar seslendim gecenin sessizliğinde. (Ne var ki o sesime) karşılık vermedi.

Câhiliye Araplarının viran olmuş dipsiz kuyu başlarına veya eskiden kazınmış derin çukurlara gelerek ruhlara seslenmeleri kaybolmuş kimsenin izini sürme amacıyladır. Câhiliye Arapları dipsiz ve karanlık kuyunun başına gelmekte ve içeriye doğru "Ey falan kimse!" veya "Ey falan kimsenin oğlu!" diye yüksek sesle üç defa seslenmektedirler. Kaybolan şahıs hayatta ise sesini duyduklarını vehmetmekteler veya sadâ şeklini almış ruhun haykırışını işittiklerini zannetmektedirler.[93]

Burada şu hususu da belirtmek gerekir ki Câhiliye döneminde kuyu başları putların yerleştirildiği en uygun mekânlar arasındadır.[94] Özellikle dipsiz ve karanlık kuyulardaki ruhlardan yardım istenmesi geçmişteki dinî ritüelin bir tür uzantısı olması ihtimal dâhilindedir.

Görüleceği üzere ruh, yeryüzü ile gökyüzü arasında hemen her yerdedir. Hava gibi hafif ve şeffaf olduğundan yerin altından çıkabilmekte ve uzak mesafelere ulaşabilmektedir. Kabirlerde, kabirlerin etrafında, dağlarda, tepelerde, ıssız bölgelerde, karanlık yerlerde ve susuz çöllerde bulunabilmektedir. Şair İmruu'l-Kays (öl. 540) beyitte bu hususa işaret etmektedir:[95]

وَدَاوِيَّةٍ قَفْرٍ كَأَنَّ الصَّدَى بِهَا إِذَا مَا دَعَا عِنْدَ الْمَسَاءِ حَزِينُ

Rüzgâr uğultusunun yankılandığı nice ıssız yerler vardır ki akşam vakti sadâ kuşu orada ses verdiğinde hüzünlüdür sanki.

Şair Rabî'a b. Makrûm (öl. 16/637) da yine ruhların ıssız bölgelerde, karanlık yerlerde ve susuz çöllerde barındığına işaret etmektedir:[96]

فِي مَهْمَهٍ قُذُفٍ يُخْشَى الْهَلَاكُ بِهِ أَصْدَاؤُهُ مَا تَنِ بِاللَّيْلِ تَغْرِيدا

İçerisinde herhangi bir ize ve suya rastlanmayan ve de helak olmaktan korkulan uzaklardaki ıssız yerlerde gece vakti durmadan öten hâme kuşları vardır.

---

[91] el-Elûsî, *Bulûğu'l-ereb*, III, 3.
[92] el-Elûsî, *Bulûğu'l-ereb*, III, 3.
[93] el-Elûsî, *Bulûğu'l-ereb*, III, 3.
[94] el-Ezrakî, Ebu'l-Velîd Muhammed b. 'Abdillah b. Ahmed, *Ahbâru Mekke ve mâ câe fîhâ min âsâr*, thk. 'Abdulmelik b. 'Abdillah b. Duheyş, Mektebetu'l-Esedî, ys., 2003, I, 187.
[95] İmruu'l-Kays, *Dîvân*, s. 286.
[96] ed-Dabbî, *el-Mufaddaliyyât,* s. 214.

Şair Esmâ' b. Hârice (öl. 66/686) de ruhların rüzgârların estiği ıssız yerlerde bulunduğuna işaret etmektedir:[97]

وَبِهِ الصَّدَى وَالْعَزْفُ تَحْسِبُهُ صَدْحَ الْقِيَانِ عَزَفْنَ لِلشُّرْبِ

Orada sadâ kuşu ve içki içmek için enstrüman çalan çalgıcı kadınların nağmeleri zannedeceğin rüzgâr sesi vardır.

Çalışma boyunca yapılan izahlardan ve verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere Câhiliye şairinin zihin yapısında ruh algısı hava, meltem, nefes ve can şeklindedir. Yine Câhiliye şairinin zihin yapısında baykuşa benzer hayali kuş şekline de giren ruh acı acı ötmekte, haykırmakta, acıkmakta ve susamaktadır. Ruh aynı zamanda yeryüzü ile gökyüzü arasında hemen her yerde bulunabilmektedir. Yerin altından çıkabilmekte, uzak mesafeler kat edebilmekte, kabirlerde, kabirlerin etrafında, dağlarda, tepelerde, ıssız bölgelerde, karanlık yerlerde ve susuz çöllerde bulunabilmektedir.

Sonuç

Câhiliye dönemi Arap şiirinde ruh algısı araştırma konusu yapılmış ve konuyla ilgili şiir metinleri incelendikten sonra şu sonuçlara varılmıştır:

Câhiliye kavramı, İslâm'dan önce en fazla iki yüz yıllık zaman dilimi aralığında Arapların yaşam biçimlerini ifade etmek amacıyla kullanılan bir terimdir.

Özellikle Sâmî ırkına mensup uluslara ait töreler, gelenekler ve sanat türleri büyük ölçüde din kaynaklıdır. Câhiliye şiir temaları da ilâhlar için yapılan dualaların, tılsımların ve yakarışların zaman içerisindeki gelişmiş formatıdır. Bu durum Câhiliye Arap şiirinin mevcut seviyeye gelmeden önce Arap yarımadasında ve civar bölgelerde yaşayan kültürlerden bir şekilde etkilenmiş olduğuna işaret eden göstergelerdendir.

Diğer uluslarda olduğu gibi Câhiliye insanı da elle dokunulamayan ancak varlığı hissedilen latif bir nesnenin bedeninde gizli olduğunu fark etmektedir. Yine Câhiliye insanı söz konusu nesnenin bedenden ayrılmasıyla ölüm olayının gerçekleştiğini de gözlemlemektedir. Câhiliye insanı *ruh* diye adlandırdığı ve hayat kaynağı olduğuna inandığı söz konusu nesne ile ölüm arasında bir ilinti bulunduğunun da farkındadır. Ölümü ruhun bedenden ayrılma ve başka bir âleme intikal etme hali olarak algılayan Câhiliye insanı, yok olmaktan değil ruhun intikal ettiği meçhul hayattan korkmakta ve ürkmektedir.

Câhiliye Arap şiir metinlerinde üfürme, hava, esinti ve meltem gibi ruh kavramının çağrıştırdığı anlamların yansımalarına rastlanmaktadır. Bu durum 'Abîd b. el-Abras, Umeyye b. Ebi's-Salt, Huzeyfe b. Enes, es-Samav'el b. 'Âdiyâ ve Evs b. Hacer'e ait beyitlerde net biçimde görülmektedir.

Yine Câhiliye Arap şiir metinlerinde Câhiliye insanının zihin yapısında yer alan *ruh* tasavvuru ve inancı hakkında ipuçlarına rastlanmaktadır. Söz gelimi Câhiliye toplumundaki yaygın inanışa göre öldürülen kimsenin ruhu bedenden ayrılmakta ve *sadâ* ve *hâme* adıyla bilinen hayalî kuşa dönüşmektedir. *Sadâ* ve *hâme*, maktulün kabri başından ayrılmamakta ve "Beni sulayın! Beni sulayın!" diye mütemadiyen ötmektedir. *Sada* ve *hâme*, ancak maktulün öcünün alınması durumunda

[97] el-Asma'î, *el Asma'iyyât*, s. 50.

sakinleşmektedir. *Sadâ* ve *hâme*, *baykuş* şeklinde de tasavvur edilmektedir. Kimliği meçhul Arap şairi, Ebû Duâd el-İyâdi ve 'Abîd b. el-Abras'a ait beyitlerde bu durum açıkça görülmektedir.

Câhiliye Arapları arasındaki yaygın inanışa göre cesetten ayrılan ruh yok olmamakta aksine gökyüzü ve yeryüzü arasında mütemadiyen dolaşmaktadır. *Hâme* ve *sadâ* şeklini alan ruh, karanlık ve ıssız yerlerde, kabristanlıklarda ve metruk alanlarda ürkütücü sesler çıkarmaktadır. Söz konusu inanışın yansımalarına Şeddâd b. el-Esved, 'Abîd b. el-Abras, Ebû duâd el-İyâdî, muhadram kadın şair el-Hansâ ve yine muhadram şair Lebîd b. Rabî'a el-'Âmirî'ye ait beyitlerde rastlamak mümkündür.

Yine Câhiliye Arapları arasındaki yaygın inanışa göre cesetten ayrılan ruh yalnızlık hissetmekte, endişe duymakta ve acı acı ötmektedir. Bu durumun yansımalarına Kurrâd b. Ğuveyye b. Sulmî b. Rabî'a b. Zebbân, Bişr b. 'Uleyk et-Tâî ve Ebû Zueyb el-Huzelî'ye ait beyitlerde rastlamak mümkündür.

Öte yandan Câhiliye Arapları arasındaki yaygın inanışa göre ölen kimsenin ruhu canlıları görmekte, hayatta kalanların davranışlarını izlemekte ve konuşulanları işitmektedir. Yine ölen kimsenin ruhu canlılara zarar ve fayda verme gibi olağanüstü güçlere de sahiptir. Bu durumun yansımalarına ise Umeyye b. Ebi's-Salt, Lebîd b. Rabî'a, Kuss b. Sâ'ide ve Bişr b. Ebî Hâzim el-Esedî'ye ait beyitlerde rastlamak mümkündür.

Câhiliye Arapları ruhun insan hayatına benzer yaşam biçimi sergilediğine de inanmaktadırlar. Söz gelimi ruh tıpkı insan gibi yemeye, içmeye, uykuya ve giysiye ihtiyaç duymaktadır. Bu sebeple Câhiliye Arapları "Ölen falan kimsenin payı" adı altında yedikleri ve içtikleri arasından ruhlar için de pay ayırmaktadırlar. Evs b. Hacer'e nispet edilen beyit bu duruma örnektir.

Ölmüş kimsenin kabri başında deve kesmek ve akıtılan kanı kabrin üzerine serpiştirmek de yine Câhiliye Arapları arasındaki yaygın adetlerdendir. Kuşkusuz kabir üzerinde deve boğazlanması ve akıtılan kanla kabrin sulanması ölümle ilintili dinî bir ritüel olup ölümün yok olma anlamına gelmediği aksine bir halden başka bir hale geçiş anlamı taşıdığı yolundaki inancın yansımasıdır. Kimliği belirsiz bir şair, Hassân b. Sâbit ve Huraybe b. el-Eşîm'e nispet edilen ilgili beyitlerde bu durum açıkça görülmektedir.

Câhiliye Arapları arasındaki yaygın inanışa göre ruh susamakta ve hararetle su içme arzusunu hissettirmektedir. Bu sebeple Câhiliye Arapları ölen kimseye ait kabrin bol yağmur suyuyla sulanması için dua etmektedirler. Yine Câhiliye Arapları özellikle liderlere ve atalara ait kabirleri yüksek tepelere kurmakta ve ruhlarının yağmur yağdıracak güce sahip olduklarına inanmaktadırlar. Câhiliye Arapları liderlerin ve ataların kabirlerinden medet ummakta ve yağmur yağdırmaları için dua etmektedirler. Evs b. Hacer ve el-Hansâ'ya ait ilgili beyitlerde bu durum net biçimde görülmektedir.

Câhiliye Arapları arasındaki yaygın inanışa göre ruh aynı zamanda şarap içmeye de ihtiyaç duymaktadır. Câhiliye şairi öldükten sonra *sadâ* şeklini alacak olan ruhun su ve şarap bulunmayan ıssız çöllere düşebileceği yolunda endişe duymaktadır. Bu durum Kuss b. Sâ'ide ve Hâtim et-Tâî'ye ait beyitlerde dikkate şayandır.

Câhiliye Arapları *sadâ*, *hâme*, *baykuş* ve efsane *anka kuşu* gibi *kargayı* da ölümle direk ilişkilendirmektedirler. Karga daha çok göç edilmiş veya ölüm sebebiyle viran kalmış yerleri mesken edindiğinden Cahiliye Arapları nazarında uğursuzluk getirdiğine inanılmaktadır. Uğursuzluk ve

ayrılık sembolü şeklinde algılanan karganın gün batımı ve "yakaladığını yok eden" anlamına gelen efsane anka kuşuyla aynı kökten geliyor olması ruhların hayatta kalanlar üzerinde etkisi bulunduğu yolundaki inancın uzantısıdır. Bu durum Huzeyl kabilesine mensup meçhul şair, Hâdire ve 'Antera b. Şeddâd'a ait beyitlerde açıkça görülmektedir.

Ruh ve mekân ilişkisi bağlamında Câhiliye insanı hayatın ruhun bedene girmesiyle başladığına ve bedenden ayrılmasıyla da son bulduğuna inanmaktadır. Bir başka ifade ile sonsuzluktan gelen hayat yine sonsuzluğa geri dönmektedir. Ruh, yeryüzü ile gökyüzü arasında hemen her yerde bulunabilmektedir. Bazı ruhlar yer altında dipsiz karanlık kuyuları ve viran olmuş metruk derin çukurları mesken edinmektedirler. Hayatta kalan kimseler dipsiz kuyuları mesken edinen ruhlarla konuştukları ve ruhlara hitaben söylenen sözlere ruhlar tarafından karşılık verildiği vehmine kapılmaktadırlar. Ruh hava gibi hafif olduğundan yerin altından çıkabilmekte ve uzak mesafelere ulaşabilmektedir. Ruh aynı zamanda kabirlerde, kabirlerin etrafında, dağlarda, tepelerde, ıssız bölgelerde, karanlık yerlerde ve susuz çöllerde de bulunmaktadır.

Kaynakça

'Abîd b. el-Abras, *Dîvân*, şrh. Eşref Ahmed 'Adrah, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut, 1994.

el-'Absî, 'Antera b. Şeddâd b. Mu'âviye b. Kurâd, *Dîvân*, tsh. Emîn Sa'îd, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, ts.

'Ali, Cevâd, *el-Mufassal fî târîhi'l 'Arabi kable'l-İslâm,* Câmi'atu Bağdâd, Bağdat, 1993.

el-'Âmirî, Lebîd b. Rabî'a, *Dîvân*, Dâru Sâdır, Beyrut, ts.

'Amr b. Kulsûm, *Dîvân*, thk. Emîl Bedî' Ya'kûb, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut, 1991.

el-Asma'î, Ebû Sa'îd, 'Abdulmelik b. Kurayb b. 'Abdilmelik, *el-Asma'iyyât*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd., Dâru'l-Ma'ârif, Beyrut, 1963.

el-Batal, 'Ali, *es-Sûratu fi'ş- şi'ri'l-'Arabî*, Dâru'l-Endelus, ys., 1981.

Bin el-Hatîm, Kays, *Dîvân*, thk. İbrâhîm es-Sâmerrâî vd., Matba'atu'l-Ânî, Bağdat, 1962.

Bin Hacer, Evs, *Dîvân*, thk. Muhammed Yûsuf Necm, Dâru Beyrut, Beyrut, 1980.

Bin Sâbit, Hassân, *Dîvân*, Velîd 'Arafât, Dâru Sâdır, Beyrut, 2006.

el-Câhız, Ebû 'Usmân 'Amr b. Bahr, *el-Beyân ve't-tebyîn,* thk. Abdussellâm Hârûn, Mektebetu'l-Hâncî, Kahire, 1998.

el-Câhız, Ebû 'Usmân 'Amr b. Bahr, *el-Hayavân*, thk. 'Abdu's-Sellâm Muhammed Hârûn, Şeriketu Mektebeti ve Matba'ati Mustafa el-Bâbi el-'Halebî ve Evlâduh, Kahire, 1965.

el-Cebbûrî, Yahya, *Kasâid Câhiliyye nâdira,* Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1988.

ed-Dabbî, el-Mufaddal, *el-Mufaddaliyyât,* thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd., Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, 1942.

Dayf, Şevkî, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî el-'Asru'l-câhilî*, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, 1960.

Dayf, Şevkî, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî el-'Asru'l-İslâmî,* Dâru'l-Ma'ârif, Kahire,1963.

Ditlef Nielesen, *et-Târîhu'l 'Arabiyyi'l-kadîm*, trc. Fuâd Haseneyn Ali vd., Mektebetu'n-Nahda el-Mısriyye, Kâhire, 1958.

Dîvânu'l-Huzeliyyîn, thk. Ahmed ez-Zeyn, Dâru'l-Kutubi'l-Mısrıyye, Kahire, 1995.

el-Ebşîhî, Şihâbuddîn Muhammed b. Ahmed, *el-Mustatraf fi külli fennin mustazraf*, Dâru Mektebeti'l-Hayât, Beyrut, 1992.

Ebû Temmâm Habîb b. Evs et-Taî, *Dîvân*, şrh. Ahmed Hasen Besec, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1998.

Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. 'Ali et-Tebrîzî, *Şerhu'l-kasâidi'l-'aşr,* tsh. 'Abdussellâm el-Hûfî, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1985.

Ebu'l-'Alâ' el-Ma'arrî, *Risâletu'l-Ğufrân,* thk. 'Âişe 'Abdurrahmân, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, 1977.

el-Elûsî, Mahmûd Şukrî, *Bulûğu'l-ereb fi m'arifeti ahvâli'l-'Arab*, şrh. Muhammed Behcet el-Eserî, Dâru'l-Kitâbi'l-Mısrî, 1314.

el-Esedî, Bişr b. Ebî Hâzim, *Dîvân*, thk. Mecîd Tarrâd, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut.

el-Esved b. Ya'fur, *Dîvân,* thk. Nûrî Hammûdî el-Kaysî, Vezâratu's-Sekâfeti ve'l-İ'lâm, Bağdat, 1968.

Evs b. Hacer, *Dîvân*, thk. Muhammed Yûsuf Necm, el-Câmi'atu'l-Emrîkiyye, Beyrut, 1980.

el-Ezrakî, Ebu'l-Velîd Muhammed b. 'Abdillah b. Ahmed, *Ahbâru Mekke ve mâ câe fîhâ min âsâr*, thk. 'Abdulmelik b. 'Abdillah b. Duheyş, Mektebetu'l-Esedî, ys., 2003.

Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul,1996.

el-Hamevî, Şihâbuddîn, Ebî 'Abdillah, Yâkût b. 'Abdillah, *Mu'cemu'l-buldân*, Dâru Sâdır, Beyrut, 1977.

el-Hansâ, Tumâdır bint 'Amr b. el-Hâris b. eş-Şerîd, *Dîvân*, şrh. Hamdo Tammâs, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2004.

İbn Kuteybe Ebû Muhammed 'Abdullah b. Muslim ed-Dîneverî, *Kitâbu'l-Ma'ânî'l-kebîr fi ebyâti'l-ma'ânî,* Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1984.

İbn Kuteybe, Abdullah b. Muslim, *eş-Şi'ru ve'ş-şua'râ*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, 1959.

İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab,* "Râ", Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, ts.

İbn Raşîk, Ebû Ali el-Hasen el-Ḳayravânî, *el-'Umde fi m hâsini'ş-şi'r ve âdâbihi ve nakdih*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1981.

İbn Zekeriyâ, Ahmed b. Fâris, *Mu'cemu makâyîsi'l-luğa,* thk. 'Abdu's-Sellâm Hârûn, Dâru'l-Fikr, Kahire, 1979.

İmruu'l-Kays b. Hucr b. el-Hâris b. 'Amr b. Hucr, *Dîvân*, thk.Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, 1969.

el-Kuraşî, Ebû Zeyd Muhammed b. Ebi'l-Hattâb, *Cemheretu eş'âri'l-'Arab fi'l-Câhiliyyeti ve'l-İslâm*, thk. 'Ali Muhammed el-Bicâvî, Nahdatu Mısr, Kahire, ts.

el-Kurtubî, Ebû 'Abdillah b. Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. 'Abdullah b. 'Abdulmuhsin et-Turkî vd., Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 2006.

el-Kurtubî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. 'Abdullah 'Abdulmuhsin et-Turkî, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 2006.

el-Makdisî, 'İzzuddîn b. 'Abdissellâm b. Gânim, *Keşfu'l-esrâr fî hikemi't-tuyûri ve'l-ezhâr*, thk. 'Alâ' 'Abdulvehhâb Muhammed, Dâru'l-Fadîle, Kahire, ts.

el-Merzûkî, Ebû 'Ali Ahmed b. Muhammed b. el-Hasen, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse*, nşr. Ğarîdu'ş-Şeyh, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 2003.

el-Mes'ûdî, Ebû'l-Hasen 'Ali b. el-Huseyn b. 'Ali. *Murûcu'z-zeheb*, tsh. Kemâl Hasen 'Ali, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut, 2005.

el-Muberrid, Ebu'l-'Abbâs Muhammed b. Yezîd, *el-Kâmil fi' luğati ve'l-edeb*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, Kahire, 1997.

Mûsâvî Ahmed ve Bin Sa'îd 'Abbâsiyye, "*Tukûsu'l-istimtâr fi'ş-şi'ri'l-câhilî*", Mecelletu Makâlîd, Cezayir, 10 (2016).

Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîh-u Muslim*, Thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî, Dâru Taybe, Riyad, 2006.

Sadruddîn 'Ali b. Ebi'l-Ferec b. el-Hasen, *el-Hamâsetu'l-Basriyye,* thk. 'Adil Suleymân Cemâl, Mektebetu'l-Hâncî, Kahire, 1999.

es-Sevvâh, Firâs, *Luğzu 'İştâr*, Dâru 'Alâiddîn, Dimaşk, 1985.

es-Sevvâh, Firâs, *Muğâmeratu'l-'akli'l-ûlâ*, Dimaşk, Dâru'l-Kelime, 1988.

et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Tefsîru't-Taberî Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdu'l-Muhsin et-Turkî, Merkezu'l-Buhûs Ve'd-Dirâsâti'l-'Arabiyye ve'l-İslâmiyye, Kahire, 2001.

et-Tâî, Hâtim b. 'Abdullah, *Dîvân*, thk. 'Adil Suleymân Cemâl, Matba'atu'l-Medenî, Kahire, ts.

Umeyye b. Ebi's-Salt, *Dîvân*, thk. Secî' Cumeyyil el-Cubeylî, Dâru Sâdır, Beyrut, 1998.

el-Yezîdî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. el-'Abbâs, *Dîvânu şi'ri'l-Hâdira*, thk. Nâsıruddîn el-Esed, Mecelletu Ma'hedi'l-mahtûtâti'l-'Arabiyye, Câmi'atu'd-Duveli'l-'Arabiyye, Kahire, ts.

ez-Zebîdî, Muhammed Murtadâ el-Huseynî, *Tâcu' 'arûs min cevâhiri'l-K* , thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, el-Meclisu'l-Vatanî li's-Sekâfeti ve'l-Funûn, Kuveyt, 2004.

ez-Zubyânî, en-Nâbiğa, *Dîvân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, ts.

Zevzenî, *Şerhu'l-Mu'allakâti's-seb'*, thk. Lecnetu't-Tahkîk fi'd-Dâri'l-'Âlemiyye, ed-Dâru'l-'Âlemiyye, Beyrut, 1992.